

דוד קאץ

היסוד השמי בידיש: ירושה מימי קדם

מתודות ואפשרויות*

1. טקסטים או ירושה?

במרבית המקרים הידועים לנו ירושה חברה את לשונה מדורות קודמים. אבל לא כל לשון, וכודאי שלא כל לשון בשלמותה, היא מורשת לשונית שהגיעה בקבלה מדור לדור. הבלשנות המודרנית יודעת שאוכלוסיות שכנות עשויות להשפיע השפעה לשונית עמוקה זו על זו (וויינריץ, 1953). מלבד תהליכי ההורשה וההשפעה של שכנים יש תהליך שלישי, שבכווחו ההחדיר חומר לשוני בחברה מסוימת. המדובר בחירות יסודות משפות קלאסיות שאינן משמשות כשיחה אלא בקריאה, במחקר ובתפילה.

שני התהליכים הראשונים, הורשה ושאיילה משכנים, אפשר לראותם כדוגמאות למקורות שיח של הלשון ואילו התהליך השלישי, קליטה של טקסטים, הוא דוגמה למקורות שבכתב. הצד השווה בשני התהליכים הוא הקליטה. אבל השוני בולט. הן מבחינה סוציולוגית והן מבחינה כלשנית. יסודות שחדרו ממקורות של שיח, וכפרט היסודות הנוגשים, נמסרים בדרך לשונית. כאן נועד תפקיד קל יותר למאמצים מודעים לברר ולקלוט. כפרט במילון של חיי היומיום. הכוח הפעיל כאן הוא הגנטיקה של הלשון ולא הסוציולוגיה הלשונית. ואילו בקליטת יסודות ממקורות שבכתב המדובר הוא, לפחות בדור הראשון, בתהליך מודע. חברה נזקקת למושגי תרבות מיוחדים ולמונחים טכניים, או שיסודות של לשון כתובה מוכנסים בשל יוקרתם.

הבלשנות ההיסטורית, אף כי עליה להתחשב תמיד בגורמים החברתיים המלווים כל שינוי לשוני כמידה שניתן לבררו, מתרכזת בעיקר ביחסים הלשוניים האמפיריים. הכלשן ההיסטורי המתבונן כלשון כלשהי נתקל לעתים קרובות הן ביסודות נושגים (והם הרוב) והן ביסודות שנקלטו מטקסטים (והם נדירים יותר). הוא משתמש בכלים של השיחזור המשווה והשיחזור הפנימי כדי לשחזר את התמורות שחלו בעבר הרחוק, כך ביכולתו לרדת הן לשורש הזמן שבו יסוד כלשהו חדר ללשון והן למקור ולצינורות שרכן היסוד הגיע.

כידוע יש בידיש יסוד שמי. במונח "יסוד" אנו משתמשים במונח של ה"רכיב" של מאקס ויינריץ. כלומר לציון אותו חלק של יידיש שהוא קרוב במוצאו לעברית ולארמית המתועדות. מבחינה סינכרונית היסוד השמי הוא כולו יידיש. הראשון שניסח את מעמדו

הספרות, 4-3 (35-36), קיץ 1986

* הרצאה כנס הבינלאומי לחקר לשון יידיש וספרותה, אוקספורד, 6-9 באוגוסט 1979. שאורגן על-ידי Oxford Centre for Postgraduate Hebrew Studies. ההרצאה נדפסת כאן כמעט ללא שינויים. בשעת הכנה נעזרתי בהתכתבות מפורטת עם ד"ר יחיאל כ"ר ונן ז"ל, ובשיחות עם פרופ' שמעון אברמסקי, פרופ' רפאל הלוי, וד"ר מיכאל וייצמן (כולם בלונדון) ופרופ' מיכל הרצוג (ניו-יורק). ייבדלו לחיים ארוכים. אני מודה לכולם מקרב לב. ברצוני להביע כאן גם את הוקרתי לפרופ' בנימין הרשב, שלא חסך מאמץ בתרגום העבודה לעברית מן המקור היידי (שטרם ראה אור). מוכן מאליו שאני נושא באחריות המלאה לתיאוריות המוצעות ולטעויות והחולשות שבמאמר. רשימת עבודות נוספות שלי העוסקות בתולדות יידיש נמצאת בסוף הרשימה הביבליוגרפית.

הסינכרוני של היסוד השמי היה מייסדה של כלשנות יידיש המודרנית. דב בר בורוכוב. "יסודות גרמניים, עבריים, סלאביים," כותב בורוכוב (1913, ב. 9) "משעה שנכנסו ללשון העם, חדלים להיות גרמנית, עברית, סלאבית — הם מאבדים את פרצופם הקודם ולובשים פנים חדשות: נהפכים להיות יידיש."

איך הגיע ליידיש, לשון שצמחה והתפתחה כמעמקי אירופה, יסוד שמי? יידיש, מופרדת מרחק רב משטחן הלשוני של השפות השמיות, לא עברה שום תקופה של דרקיום עם לשון שמית כלשהי. על כן יש להוציא מכלל אפשרות כל מגע בין לשונות, מה שנותר הן שתי אפשרויות עיקריות: א) קליטתם של טקסטים; ב) מורשת לשונית מן התקופה המזרחית. תיאוריה המניחה שלידיש מלכתחילה לא היה, או כמעט ולא היה, כל יסוד שמי. והיסודות השמיים חדרו מטקסטים, אפשר לכנותה תורת הטקסטים. ואילו תיאוריה המניחה שיחסית מעט נקלט מטקסטים והיסוד השמי היה בידיש מראשיתה ונמסר מדור לדור ברציפות, אפשר לכנותה תורת המורשת. מטרתנו בעבודה זו להכניס לכלשנות יידיש את תורת המורשת. נתבונן במתודות הבאות כחשבון וכאפשרויות הפתוחות בפני הבא להשיב על השאלה מנין בא היסוד השמי כיידיש.

2. התיאוריה הסטאנדארטית

תורת הטקסטים היא התיאוריה הסטאנדארטית השליטה בחקר לשון יידיש. לגביה, טבעי להניח שאת התחלות היסוד העברי אין לחפש בכלים של הכלשנות ההיסטורית, כשם שמחפשים את מקורות היסודות הגרמניים והסלאביים. לא נוכל למנות כאן רשימה מלאה של חסידי תורת הטקסטים בעת החדשה, רשימה כזאת היתה כוללת את כל מי שעסק בשאלה. נסתפק במובאות אחדות מכתבי גדול ההיסטוריונים של לשון יידיש, מאקס וינרייך. היסוד הגרמני, כותב וינרייך (1928, א. 20) חדר "לא מן הספרות ולא מספרי דקרוק אלא מן השכנים החיים." על היסוד הסלאבי "יידיש צריכה להודות לשכנות עם עמים סלאביים" (מ. וינרייך 1973, I, 251). אבל כרגע שמגיעים ליסוד השמי, גישה זו נעלמת, וכאן יש לתיאוריה הסטאנדארטית תשובות מן המוכן. ראשית, כאשר לעצם קיומו של היסוד השמי: מלבד מינוח דתי מסוים, שהכל מודים בקיומו מראשית הלשון, היסוד השמי נתפס כ"נקלט" ("אינקאָרפּאָרירונג", מ. וינרייך 1928, א. 20). שנית, כאשר למקורותיו של היסוד השמי: "מן הספרים זרמו לתוך הלשון מילים, ביטויים, ניבים, פתגמים מכל תחומי החיים" (מ. וינרייך 1973, I, 222). ולבסוף, כאשר למנגנון הבלשוני שבעורתו חדר היסוד השמי: "לא מפה לאוזן אלא דרך הספר ומובאות מן הספר" (מ. וינרייך 1973, II, 264).

ואין מסתפקים בכך שמניחים כעובדה כלתי מעורערת שמקורות היסוד השמי הם הספרים, אלא שרוצים למצוא את הפסוק המדויק שממנו הגיע ליידיש ביטוי שמי זה או אחר. בורוכוב (1913, נ' 341) משבח את המילון של פירוויניקוב על כך ש"בצדו של כל ביטוי מצוין המקום במקרא או בתלמוד שממנו הביטוי נשאל". הטענה שאנו יודעים אפילו את הפסוקים המדויקים שמהם נשאלו הביטויים השמיים הושמעה גם על-ידי גולומב (1910, 8) בהקדמה למילונו. כמידה שמביאים מובאות לשם הדגמת התופעה, נראה הדבר כשר, אבל משעה שהמובאות מובאות תוך שיכנוע שכאן נתגלה המקור הלשוני של המלה, הופכת הבלשנות ההיסטורית לכיבליוגרפיה. אין המדובר כאן בביטויים מסוג ברחל בתך הקטנה אלא כאלפי הביטויים היומיומיים שביסוד השמי של היידיש. תורת הטקסטים משמיעה לנו שבקרוב בא ליידיש *מיחזקאל* יא. ג; ברוגז *מחבוקוק* ג.ב; ברית מילה *מבואשית* יז. י (מ. וינרייך 1973, I, 227; III, 233). גישתם של עורכי המילון הגדול זהירה יותר: העורכים מציינים שהמובאות המלוות את היסודות השמיים באות להדגים "מקום טיפוסי בתנ"ך או בתלמוד, שיכול היה לשמש כגורם או דחיפה לחדירת המלה או הביטוי ליידיש" (יפה ומארק 1961, כ). אבל התיאוריה הסטאנדארטית אינה מכירה בהבחנה כזאת. תוך הסתייגות שהסטאטיסטיקה עדיין טעונה יתר דיוק, מוכנים חסידיה להכריז שיידיש קלטה "39 יחידות מספר 'בראשית', 28 מ'שמות', 11 מ'ויקרא', 5 מ'במדבר', 12 מ'דברים'" (מ. וינרייך 1973, III, 234).

התיאוריה הסטאנדארטית לא נולדה תמול שלשום. אין היא הישגה של בלשנות יידיש החדשה אלא תוצר של מחקר היידיש הנוצרי במאה השש־עשרה. הנחת היסוד היתה שהיסודות השמיים הגיעו לידידיש באותה דרך שבה חדרו מילים לאטיניות ללשון המינהל הגרמנית. מגידרה שזהו צמחה השאלה הנוספת: מה היו הגורמים לקליטה האמורה? שאדה (1592, [140–141]) כותב שהביטויים השמיים קיימים ביידיש "כפי שקורה במילים לאטיניות או צרפתיות במשרדים הגרמניים [...] היהודים עושים זאת הן מתוך הרגל והן כדי שהנוצרים לא יבינו אותם". בוקסטורף (152, 1603), כסינאגוגה יודאיקה רואה את הסיבה ברצונם של היהודים שלא יבינו אותם. כתיאורו של מוסף בוקסטורף (1609, 657) עור סיבה: היסוד השמי הוא אמצעי שבעזרתו מלמדים היהודים את ילדיהם לשון הקודש. אחרי שאדה ובוקסטורף נתקבלה בחקר היידיש של הנוצרים התפיסה בדבר הקליטה המודעת של היסודות השמיים ביידיש. ניסוח דומה או מקביל אפשר למצוא אצל זנרט (1666, 64–65) והאזלכאור (1742, 241). קריזאנדר, כידוע, טעה מן התיאורים הנוצריים הסטאנדארטיים של יידיש והדקדוק שלו בנוי בעיקר על התכונות והבלשניות העצמיות. קריזאנדר (1750, 3) מעמיד שלושה נימוקים שבעטיים הכניסו היהודים יסודות שמיים ליידיש: ראשית, בשל אהבתם ללשון העברית; שנית, כשל נטייתם לרכיבים יוצאות־דופן; ושלישית, כרי שהנוצרים יבינו אותם פחות ככל האפשר. סביר להניח שעצם התפיסה שהיסוד השמי בא ליידיש מן הטקסטים היא תרומתו של שודט לחקר לשון יידיש. שודט (1714, II, 281) טוען, שהיהודים מערכים מילים עבריות שהם למדו כנעוריהם מ"פסוק או טקסט של החומש". למרות העדר הכשרון של שודט ושנאת היהודים שלו, הוא היה לאבי תורת הטקסטים. המושג הכללי של קליטה משנית היה קיים מזמן, אבל שודט נתן לתפיסה זו ביטוי ספציפי. עיקר התיאוריה של שודט, המניחה שהיסודות השמיים באו ליידיש מן הטקסטים, שולטת עד היום במדע של יידיש ומקובלת על טובי בלשניה.

3. חשיבות הנושא לתולדות לשון יידיש

הפלוגתא בדבר מקורו של היסוד השמי ביידיש מעניינת ביותר הן לעצמה והן לבלשנות ההיסטורית הכללית. יתר על כן, עניין זה נוגע לשאלה גילה של לשון יידיש, שאלה מרכזית לתולדות לשון יידיש. אכן, מהותה ועצמאותה של יידיש אינן תלויות ביסוד השמי בלבד. אבל מצד אחד קיומו של יסוד שמי בתקופה כלשהי הוא סימן מובהק שיידיש כבר היתה קיימת באותה תקופה, ומצד אחר קשה לנו לתאר לעצמנו יידיש ללא יסוד שמי. במילים אחרות, תורת הטקסטים ממילא רואה את יידיש כלשון צעירה יותר יחסית, ואילו תורת המורשת רואה בה לשון עתיקה יותר יחסית.

הויכוח על גילה של לשון יידיש אינו חדש. הוא התחיל, אם אינני טועה, בתשובתו של אווה־לאלמן לצונץ. צונץ (1832, 438) טען, כידוע, שיהודי אשכנז דיברו בעבר גרמנית. אווה־לאלמן (1858–1862, III, 204–207) השיב לו, שמסקנה זו סותרת את התבוננותיו של צונץ עצמו בדבר מזיגתם של היסודות השונים של יידיש. מן המזיגה העמוקה של הלשון נובעת, אליבא דאווה־לאלמן, קדמותה של היידיש. צונץ הביא דוגמאות של מילים גרמניות שנרשמו על־ידי רבנים אשכנזיים מוקדמים כעדות לכך שהם דיברו גרמנית, ואילו אווה־לאלמן השיב לו על כך, שהעובדה שנשתמרו מילים גרמניות כתובות כאלף־בית העברי מעידה על כך שרכבים אלה כתבו מילים גרמניות כאלף־בית העברי. אין לזה כל קשר לשאלת קיומה של יידיש כלשון דיבור. אווה־לאלמן ממשיך כהבאת עדויות משאלות שלשון־הגנבים הגרמנית הישנה שאלה מיידיש, ורובן מן היסוד העברי, וכן מארכאיזמים גרמניים שנשתמרו ביידיש אבל נעלמו בגרמנית החדשה. ואולם בעיני אווה־לאלמן ההוכחה המכרעת לכך שיידיש התחילה עם התיישבות היהודים בשטח הלשוני הגרמני נעוצה במכנה לשון יידיש, ובפרט בווקאליזם היידי. הדוגמאות הספציפיות שאווה־לאלמן הביא להוכחת טענתו אינן משכנעות ומיושנות כמעט כולן. אבל המתודות הפאליאונטולוגיות שהוא מונה תופסות עד היום הזה, והן מעידות גם על חוקר דגול שהשיגו בני־קיימא לבלשנות יידיש.

הדי הויכוח בין צונץ לאוה-לאלמן נמצאים כביקורתו של נחום שטיף (1913, 317 — 321) על פינס (1911, 3 — 10) ושוכ אצל שטיף (1922, 184, 189, 191, 192) בביקורתו על גידמן. אמנם, בהשפעת גורמים פוליטיים בברייה"מ נאלץ שטיף לאחר מכן (1929, 13 — 16) לקבל את עמדתו של גידמן התואמת את זו של צונץ, לא בנוגע לידיש בכללה אלא ברבר כניסתו המאוחרת של היסוד השמי. המניע הפוליטי הביא לטענה המוזרה שידיש עצמה היא לשון קדומה ואילו היסוד השמי שבה הוא צעיר למדי. שטיף המאוחר עשה אותה טעות מתודולוגית ששטיף הצעיר תפס בה את גידמן: קריאה כלת-ביקורתית של לשון הכתב היידית העתיקה כאילו זו היתה לשון הדיבור של אותה תקופה. מאקס ויינרייך הוא שהשיב לשטיף בסוגיה זו (1931, 198 — 200).

יצחק שיפר (1924) ניסה להוכיח את גילה הגבוה של יידיש בעזרת אינטרפרטאציה בלשנית של מקורות אונומאסטיים. יותר מאוחר שיפר (1933) ניהל ויכוח כנגד עמדותיהם של גידמן, ברלינר ופאלק גם יחד. הראיות הבלשניות שלו תופסות אך כמעט, כפי שניתן לראות מהערותיו של נוח פרילוצקי בשולי הטקסט (השווה גם קלמנוביץ, 1937, 384). לעומת זאת הביא שיפר מתודה חשובה ביותר לחקר יידיש הקדומה — שיקול הרעת הסוציולוגי. מתודה זו לעולם לא תוכיח ללא צל של ספק את טיב היחסים הלשוניים של העבר הרחוק. אבל יש בכוחו של השיקול הסוציולוגי לחדד את חוש הביקורת של החוקר בניתוחם של נוסחי-כתב שונים. שיפר (1933, 83) מציע, שאולי אינטליגנטים יחידים דיברו גרמנית בתקופת יידיש הקדומה, אבל בודאי שלא כל האינטליגנציה, והעם הפשוט — לא כל שכן.

במישור הבלשני הטהור התחדש הויכוח בין נתן זיסקינד ומאקס ויינרייך. זיסקינד (1953) תקף את הפריודיזאציה של יידיש אליבא דווינרייך (1940, א, 30) וטען לגיל צעיר יותר של יידיש. בתשובתו לזיסקינד העמיד ויינרייך (1954 — 1955, 13) תיאוריה המזכירה את תשובתו של אוה-לאלמן לצונץ מאה שנה קודם לכן: "מעשה בראשית של הלשון הממוזגת ומעשה בראשית של הקיבוץ האשכנזי בלותר תר הדס". הנושא עלה שוב בויכוח שבין מארשאן (1959) ווינרייך (1960, א) בדבר לשונו של כתביד קיימברידג'. נדון בו כרינונו על הלשון הספרותית של היידיש הקדומה (פרק 4 להלן). באופן פאראדוקסאלי, מאקס ויינרייך, החסיד המובהק של גיל גבוה ליידיש, הוא בעת ובעונה אחת אחד החסידים המובהקים של תורת הטקסטים. אבל אין בכך סתירה ישירה, שהרי תורת הטקסטים רק מרמזת על גיל צעיר ליידיש, ואילו תורת המורשת מחייבת הנחת גיל גבוה ליידיש. אם היסוד השמי נמסר באורח לשוני מתקופת המזרח, אזי אין ספק שידיש נולדה בעת ובעונה אחת עם היווצרות הישוב היהודי באשכנז, כשעת העימות והמזיגה עם היסוד הגרמני. על כן, כמובן מסוים, תורת המורשת היא יותר ויינרייך מווינרייך עצמו.

4. עדויות בכתובים

מן הרין היה להתחיל את הכירור ברבר היסוד השמי בידיש מתקף לשונם של הכתובים הישנים שנשתמרו. באופן כזה אפשר היה לאשש אחת משתי התיאוריות, תורת הטקסטים או תורת המורשת, אלא שבלשנות יידיש החדשה הוכיחה שהלשון הכתובה הספרותית של יידיש הקדומה היא לשון מסוגנת באופן קיצוני. זוהי לשון מלאכותית המחקה את לשון הכתב הספרותית הגרמנית של אותה תקופה ואינה משקפת כלל את היידיש החיה של העבר הרחוק. דב קר בורוכוב (1913, ד, 354) הוא אחד הראשונים לנסח תפיסה זו. זלמן ריוון (1920, 26) הגיע גם הוא לאותה מסקנה, דהיינו שזוהי "לשון ספרים קפואה, שכלי ספק נבדלה בהרבה מן היידיש המדוברת התייה": וכך סבר גם נחום שטיף (1922, 184, 189, 191).

כאשר עברה בלשנות יידיש החדשה מן המסקנה הרחבה הזאת לריון בתכונות ספציפיות יותר של הסגנון הזה, התברר לה שהיסודות השמיים הוצאו באורח שיטתי מלשון הכתב. "הכתובים נזהרו ככל שילכו", כותב מאקס ויינרייך (1940, א, 41) "מפני כיטויים עבריים כאוצר המלים" (ראה גם מ. ויינרייך 1973, III, 26). לאחרונה חזר עניין זה למרכז

ההתעניינות בדיון על האקרוסטיכון האלף-ביתי של השיר על יוסף הצדיק בכתב-יד קיימברידג' מ-1382. כידוע, יידיש הכתובה בתקופה ההיא לא השתמשה באותיות כ"ף, סמ"ך ותי"ו במסירת היסוד הגרמני. אפשר היה לצפות שבאקרוסטיכון אלף-ביתי יוכנסו ביטויים שמיים לפחות כדי למלא את האלף-בית בשלמותו. אבל אין הדבר כן. שמרוק (1977, 75-76) הראה שהכותבים שינו מהרגלי הכתיב המשמשים בכל שאר כתב-היד בקפדנות. שלושה ביטויים גרמניים, הכתובים כרגיל בקו"ף, שי"ן וטי"ת, מופיעים כאן בכ"ף, סמ"ך ותי"ו ומשלימים את האלף-בית מבלי להשתמש בכיטוי שמי כלשהו. בנוסף התפילה ביידיש, "אלמכטיגר גוט", הנמצא בהגדה של פראג מ-1526, חדר ביטוי שמי אחד באות ח"ת, שגם בה לא השתמשו ביסוד הגרמני. לעומת זאת מדלג הטקסט על הסמ"ך (ראה שמרוק, 1975, 178-179, 209-212).

יש להבהיר שבספרות יידיש הקדומה לא היתה כל כוונה לחזק את היסוד הגרמני ביידיש על חשבון היסוד השמי. יצירות הספרות של יידיש הקדומה רחוקות למדי בדרך-כלל גם מן היסוד הגרמני שביידיש בת הזמן. אפשר לסכם את כיוון הסיגנון שלהן כמלה אחת: גירמון ("דייטשמעריש"). גילה הגבוה של תופעה לשונית וסוציולוגית זו, הקרויה גירמון, ניכר מן העובדה שהמחקר המוקדם של היידיש על-ידי הנוצרים שם לב לתופעה. בוקסטורף (1609, 652) מציין, שהיהודים בעלי השכלה משתדלים להתאים את עצמם ללשון הגרמנית. ואנגויל (1699, 87) מציין שהקידומת היידישית דער מוחלפת "בספרים החדשים" בקידומת הגרמנית ער.

ביטויים שמיים במובן הכלשני הטכני המוגדר כאן, כלומר יחידות מן היסוד השמי של יידיש, עלולים שיבלבלו בינם לבין מילים עבריות בעלמא, המעורבות ביידיש. בתרגום תהלים של אליהו בחור (1545) יש שורה של מילים עבריות כגון גהינם, יצר הרע, מלאך, תורה, תפילה וכד'. למרות שמילים זהות לאלה יכולות להשתייך גם ליסוד השמי שביידיש, הרי מבחינה סינכרונית, עלינו לראותן בתרגום תהלים של אליהו בחור כמעורבות של מילים עבריות בתוך הטקסט היידי, וזאת בשל מגבלות סמאנטיות ומבניות החלות עליהן. כל המילים האלה הן מונחים למושגים דתיים, שהשימוש כמקבילותיהן הגרמניות היה מעורר בעיות תיאולוגיות. למגבלה סמאנטית זו מתלווה מגבלה מבנית חמורה פחות או יותר: המילים העבריות הן כמעט כולן שמות עצם. האם מלשון הכתב הזו המסוגנת כל-כך מתור למוד דבר על מבנה לשון יידיש דא? לא באל"ף רבתי. די אם נזכיר ששתי המגבלות נעלמו בהקדמה ובאחרית-הדבר שנכתבו על-ידי המו"ל קורנליוס אדלקינד. אדלקינד משתמש במילים יומיומיות כמו בחורות, בעלי כתיים, שמועות; תואר הפועל בשותפות; הפועל גיתמת (נחתם). אנו רואים בעליל שתי נוסחאות כתיבה שונות לחלוטין באותה שנה ובאותו ספר עצמו. תרגום תהלים של אליהו בחור, שברצו ברמה ספרותית גבוהה, אינו אלא סיגנון. ואילו השורות הבלתי-ספרותיות המעטות של אדלקינד הן יידיש. אחד הסימנים לכך הוא בייצוג הנורמאלי של היסוד השמי, אם כי ידיעותיו של אדלקינד בשפות שמיים לא הגיעו לקרסוליו של אליהו בחור.

בויכוח על לשון כתב-יד קיימברידג' טוען מארשאן (1959, 385-391) בתשובה לפוקס (1957, XXIX-XXVI), שהלשון היא גרמנית. ואילו מאקס ויינרייך (1960, א) סבור, כמו פוקס, שלשון כתב-היד היא יידיש. זו גם דעתו של שלמה בירנבוים (1961, 19-21). המכיר את דעותיהם של מארשאן (1965, 251) ושל ויינרייך (1940, א, 30) על גילה של לשון יידיש, עלול להיתפס לטעות. מי שמקבל את דעתו של ויינרייך שלשון כתב-היד היא יידיש, ממילא יקבל את דעתו שיידיש כבר היתה קיימת בזמן ההוא. אבל טענה הפוכה אינה תופסת. מי שסבור, כמארשאן, שלשון כתב-היד היא גרמנית, יסיק מכאן אך ורק שלשון כתב-היד היא גרמנית. לנו ברור, שלשון זו בודאי אינה יידיש, אם כי גם יידיש וגם היסוד השמי שבה כבר היו קיימים בזמן ההוא. השאלה אם הלשון של כתב-יד קיימברידג', של תרגום תהלים לאלהו בחור, וכמעט של כל יצירות ספרות יידיש הקדומה היא גרמנית מיהדת או יידיש מגורמנת תלויה יותר במגמתו האישית של החוקר מאשר בעניין עצמו.

ההכרה שלשון הכתב הספרותית של יידיש הקדומה מסוגנת כאופן קיצוני היא הישא

בפני עצמו. אבל כלשנות יידיש חייבת להעמיד את השאלה מה ניתן ללמוד מכאן בנוגע למחקר הבלשני של יידיש הקדומה. מחקרים ספרותיים ובלשניים כוחרים לעתים בכיוונים מתודולוגיים שונים, שאינם בהכרח סותרים, אלא שוני-אופי או משלימים אלה את אלה. קורה — ואין לדאות בכך משום טענה של הבלשנות כלפי חקר הספרות — שמושא מרכזי של חקר הספרות יהיה לו ערך שלילי כלכד לגבי חקר הלשון. תחבולות הכתיב של אקרוסטיכון כאלף-בית בשיר "יוסף הצדיק", החסרת הסמ"ך ב"אלמכטיגר גוט" בהגדה של פראג, הגבלת מבחר המילים השמיות לשמות-עצם בעלי אופי דתי כתרנום תהלים של אליהו בתור ושורה של רמזים דומים ככל ספרות יידיש הקדומה מלמדים את בלשן היידיש שבשום פנים ואופן אין להשעין את חקר לשון יידיש הישנה על לשון-הכתב הספרותית. איכותו המופשטת של הניתוח הבלשני תלויה בכשרונותיו של הבלשן ובמתודולוגיה שהוא משתמש בה. אבל מהימנותו הקונקרטיית של הניתוח תלויה בסך חומרי-הגלם שהבלשן משתמש בו. סך החומר הזה נקרא כבלשנות "קורפוס". אם הקורפוס מדויק יגלה הניתוח עובדות נכונות, אפילו אם הבלשן ושיטותיו אינם מן המושפרים. אבל אם הקורפוס אינו נכון, אז גם הבלשן המנוסה ביותר יטעה וייתפס למושגים מסולפים.

הדרגה הגבוהה ביותר של נאמנות ללשון החיה, היינו של מה שאפשר לסמוך עליו מבחינה בלשנית, מתגלה בקומץ הטקסטים הבלתי-ספרותיים שנשתמרו. אלה הן בעיקר גביות-עדות כדיני-תורה שנכללו באוספי שאלות ותשובות (ראה רוכשוב, 1929), והחשובים ביותר — שרידי המכתבים, שבהם הסיגנון הוא לפעמים מינימאלי. נתבונן נא לרגע בדוגמאות מתוך מכתבים בידיש מלפני שנת 1600. אליעזר בן משה כותב מטימברג אל בנו בפראג ב־1588 ומבטיח לו שלא יצטרך לראוג לקיומו של אביו: "איי"ה ארבה ראטין העלפין אונ' ווערין קינן אפי' [אפילו] מיין רחל אויך מיט דער צייט הין נעמן" (ויינריב, 1937, 58). האלמנה הירושלמית רחל בת ר' אברהם מפראג כותבת אל בנה במצרים ב־1566 במכתב שנשתמר בגניה: "מיין ליבר זון וייא ריך ניט מצער" (אסף, 1942, 66). ויולה מסופיה (בולגאריה) כותבת אל אחותה וגיסה ב־1532: "...גינומן בון דען חוב איין חיליק" (גינסברג, 1938, 344). במכתב שנכתב ב־1478 ברגנסבורג אל אשה יהודיה היושבת בבית-סוהר אנו קוראים: "אוב דו ניט כתכן קנשט און די עינוים" (בידנבוים, 1939, 106). נפתלי בן משה מפראנקפורט כותב אל גיסו ב־1454: "[...] דו וועלשט אונז כ"ד [כל דבר] באריכות מודיע זיין" (צינברג, 1937, 27; לפי בוקסטורף, 1609, 660). לשון כזאת, שלגביה אין כל מקום לויכוח אם היא גרמנית מיוהדת או יידיש מגורמת, נחפש לשווא בספרות יידיש הקדומה, בפרט בשירה. ואחד הסימנים המובהקים ביותר המאפיינים את השרידים הישנים ביותר של יידיש, המהימנים מבחינה בלשנית, הוא קיומו של היסוד השמי.

5. יסוד שמי הולך וגדל או הולך וקטן?

בהשוואת שתי התיאוריות, תורת הטקסטים ותורת המורשת, אפשר ללמוד לקח מהשוואת היסוד השמי בתקופה אחת ליסוד השמי בתקופה אחרת. באופן כזה יתגלו הדגשים השונים של היסוד השמי בזמנים שונים, הן מבחינת הכמות והן מבחינת התפוצה המורפולוגית והסמאנטית. לתורת הטקסטים ברור שהיסוד השמי התחיל מכלום או כמעט מכלום. הוא הלך וגדל הודות לשימוש המתמיד בספרים בתחומה של אשכנז. מבחינת תורת המורשת ההיפך הוא הנכון: היסוד השמי הלך וקטן כמשך הדורות כתוצאה מהפירוד מהמקור הלשוני השמי החי. באופן כזה נעלמו ביטויים שמיים והוחלפו בביטויים גרמניים או סלאביים, שנכנסו ללשון הודות למגע עם לשונות קרטיטוריאליות אלה. בפרט בידיש המזרחית הלך וקטן היסוד השמי כשל התחרות החדשה שבאה מצד היסוד הסלאבי. תורת המורשת אינה מכחישה את חשיבותם העצומה של הספרים — הספרים אכן הכניסו לידיש מספר מסוים של ביטויים. אם כי אלה מהווים חלק קטן כלכד מן היסוד השמי שביידיש. מלבד זאת, הטקסטים חזיקו את מעמדו של היסוד השמי. אבל כוחם המחזק של הטקסטים לא יכול היה להתמודד עם השפעות המגע של השפות הקרטיטוריאליות המדוברות.

אנו סובלים מסנוביות מסוימת בכך שקשה לנו להודות שהיסוד השמי היה בעבר מיוצג בידיש יותר מאשר היום. ביטויים כגון אכלען, הולכן, רגלים, שתקענען יש להם מעמד שולי בידיש של היום. הם מעלים קונוטאציות של הומור או של גסות. בודאי שאין אלה ביטויים המשמשים בשפת היומיום. אבל יש מספר ניכר של הוכחות לקיומם של ביטויים כאלה בידיש המערבית הישנה ודווקא בשפת היומיום.

היסוד השמי שבידיש המערבית הישנה תואר כמעט ללא הגבלה רק במאה השמונה-עשרה. על-ידי "המאספים". מבחינה אקדמית נופלים המאספים ברמתם מקודמיהם, חוקרי יידיש הנוצריים בני המאה השש-עשרה והשבע-עשרה. ידיעותיהם של המאספים במדע לקסיקוגראפי ככלל ובעברית וארמית בפרט היו לעתים קרובות מינימאליות. במקרים רבים היו אלה שונאי ישראל נאלחים. בעיקר מומרים. "איש המדע", אומר בצדק בורוכוב (1913, א, 12) "חייב להתגבר על הגועל וככל-זאת לעבור על ספרות זולה זו". הן בשל המטרות המעשיות שעמדו לנגד עיני המאספים והן בשל בורותם, אוספיהם הלקסיקוגראפיים הם המקורות המהימנים ביותר לזיהויו של היסוד השמי בידיש המערבית. הבלשן היחידי של יידיש שניסח את המסקנה הבלשנית הנובעת מניתוחו של חומר זה הוא שלמה נובל (1961 – 1962, 18). הסבור שבידיש המערבית של המאה השמונה-עשרה מספר הביטויים השמיים היה "גדול לאין ערוך מאשר היום". נובל (1964) מחזק את עמדתו מכוח הניתוח של היסוד השמי שבידיש של מאה שנים לפני כן, המתגלה במכתבי פראג מ-1619 שלאנדרי וואכשטיין הוציאו לאור (1911).

המתכונן בכתובים שבהם היסוד השמי מיוצג בהרחבה חייב להיזהר מפני סיגנון לא פחות מאשר ביצירות של ספרות. הסיגנון הקיצוני מסוג זה הוא במה שנקרא "נוסח סופרים", שאוריאל ויינרייך (1958) חקר אותו, ובו יידיש ועברית מעורבות. התכונות המבניות של העברית והארמית שבטקסטים אלה אינן מקיימות את החוקים הפנימיים שלפיהם מתמזגים היסודות של יידיש. לעומת זאת, אצל המאספים אפשר למצוא ביטויים שמיים שהיו מתאימים לחלוטין למבנה היידיש של היום. היצרניות המורפולוגית של היסוד השמי, שניתן לראותה אצל המאספים, היא סימן מובהק לכך שבביטויים אלה השתמשו בלשון החיה. אין פלא שהמאספים היו נאמנים ללשון הדיבור החיה, שהרי מטרתיהם היו מעשיות גרידא. מחקר של מילון היידיש המערבית שנרשמה על-ידי המאספים הוא משימה חשובה ביותר לבלשנות יידיש. מחקר כזה יראה שבמשך מאתיים או שלוש מאות השנים האחרונות יידיש איבדה המון ביטויים שמיים.

6. סמאנטיקה סינכרונית: סוציולוגיה או גנטיקה?

אילו כלל היסוד השמי שבידיש רק ביטויים הקשורים ישירות בדת, כלומר ביטויים שאולי אי-אפשר להביעם בעזרת אוצר המילים הגרמני כשל סיכות של סוציולוגיה או פסיכולוגיה של הלשון, השאלה לא היתה שאלה. זו היתה הוכחה מכרעת לכך שהיסוד השמי נקלט בידיש כיסוד מישני שנועד למלא פערים. שהיסוד הגרמני אין בכוחו למלאם. אבל למעשה יש המון ביטויים שמיים שאי-אפשר למינם סמאנטית כ"מושגים של הדת היהודית" אלא בדרך של פלפול. כגון: אורדאי, אלמנה, אפשר, גביר, גולן, דאגה, דווקא, דלות, חלש(ן), טעות, כלבטע, מסתמא, עצה, פנים, צרות, שוטה, שכנטע וכד'. עושרו הסמאנטי של היסוד השמי הוא מוכן מאליו מבחינת תורת המורשת. ואילו לתורת הטקסטים זוהי שאלה קשה. צונץ (1832, 439) ניסה למיין את היסוד השמי שבידיש בקטיגוריות סמאנטיות. בנוסף על הקטיגוריות הקשורות בייחודו של עם ישראל (יהדות, חיי היהודים, לימוד יהודי, לשון סתרים כדי שלא יכינו הגויים) נאלץ צונץ בלידת ברירה להוסיף קטיגוריה של "ביטויים שונים מלשון חיי יומיום". וכאן קבור הכלב. כל מיון מדעי חדל להיות מיון ברגע שנאלצים להכניס סעיף "שונות", אם ה"שונות" חשובות לא פחות מן ה"מיון" עצמו.

טביוכ (1903, 139) שמיונו הסמאנטי הוא אחד המעמיקים שיש לנו עד היום, למרות יחסו המזלזל כלפי יידיש, ראה את מגבלות המיון. הוא מודה ש"אחרי ככלות הכל עלי להצביע על כך שיש [...] לא מעט מילים עבריות. שקשה להסביר משום מה זכו לזכויות אזרח

בלשון המדוברת [...] על כן רשאי החוקר לתמוה על שהוא מוצא [...] מילים שבחריפות המובהקת ביותר לא נוכל לחשוף את קשרן אל 'דתיות' או רוחניות או גורמים אחרים שמנתי לעיל". טביוב מביע גם את תדהמתו על כך שמילים רבות שיכלו להופיע בידיש לפי שייכותן לקטיגוריות שלו. אינן מופיעות בה כלל. הוא תמה מדוע אין בידיש אור בצד המלה הקיימת חושף. מיזס (1908, 183) מנסח זאת כך: "לאו רווקא מילים למושגים דתיים או למנהגים, כפי שסבורים בדרך-כלל."

כל המיונים של הסמאנטיקה של היסוד השמי בידיש הם סובייקטיביים, תלויים במגמתו של החוקר הממין. ניקח לדוגמה את המילים דרום, מזרח, מערב, צפון. כשביל תורת הטקסטים זו צרה צרורה. טביוב (1903, 135) אומר שהן שייכות ליסוד השמי כי הן מזכירות את חלוקתה של ארץ-ישראל ומביעות את הרגש הלאומי של יהודי אשכנז. מיזס (1908, 184) טוען, שאלה מושגים מופשטים ועל כן הם שייכים ליסוד השמי (ראה גם מיזס, 1924, 217). לעומתו סבור רובשטיין (1922, 27) שכאן אפשר לראות את תפקידו של המסחר הבינלאומי. כל הרוצה בכך יוכל לפרש כאן את השפעתו של בית המדרש עם כותל המזרח שבו, ומי שיחפץ ימצא פגמים דתיים במונחים של הגרמנית העילית-הבענית שיכלו לשמש מועמדים ליסוד הגרמני שבידיש.

סוציולוגיה במקומה וגנטיקה במקומה. כאשר רוצים לחקור את היחסים החברתיים שיש לאדם עם מיעוטים אֶתניים משתמשים במתודות של סוציולוגיה. אבל אם רוצים להבין מדוע יש לו לאדם עיניים כהות אין לסוציולוגיה כל קשר לעניין, כי הבעיה שייכת לגנטיקה. מבחינת הגניאלוגיה הלשונית, היסוד השמי שבידיש נורש מן השפות הקודמות שבהן דיבר אותו ציבור המדבר יידיש. על כן אין טעם ככל החיפושים אחר הסברים לקיומו של כיטוי שמי זה או אחר בידיש. הגנטיקה יכולה ליהפך לסוציולוגיה, עיניים כהות יכולות ליהפך בחברה מסוימת לגורם סוציולוגי חשוב. אבל למוצאן של העיניים הכהות אין כל קשר לסוציולוגיה. הבלשנות ההיסטורית, שעניינה הקשרים הגנטיים שבין לשונות, חייבת לתפוס את המקום הראשי בחקירת המקור הלשוני-היסטורי של היסוד השמי שבידיש. ואילו הסוציולוגיה תעסוק בחקר הפונקציות החברתיות שהיסוד השמי קיבל.

7. לקסיקה וסמאנטיקה דיאכרונית

בהתאם לתורת הטקסטים, אפשר היה להניח שהיסוד השמי בידיש ישקף פחות או יותר במידה שווה את הטקסטים השונים ששימשו באשכנז שימוש רב – התורה, התלמוד, נוסח התפילה. לעומת זאת מניחה תורת המורשת שהיסוד השמי נמסר במסירה הלשונית החיה בשרשרת בלתי פוסקת מדור לדור. לפיכך צריכה יידיש לשקף את הצורות הטרומ-אשכנזיות המאוחרות ביותר. לפי תורת המורשת לא סביר שלידיש תהיה צורה מקראית אם צורה זו הוחלפה כארמית בצורה חדשה. כ"ארמית" אני מתכוון כאן לארמית יהודית, שווינרייך כינה אותה "תרגומית". עלינו לזכור, שארמית זו יש בה יסוד עברי חזק. כך יוצא לפי תורת המורשת, שצורות של העברית המקראית יכולות להופיע ביסוד השמי של היידיש רק כחלק שבחלק.

מחקר מפורט בעניין זה עדיין מצפה לחוקרו. אבל הקווים הכלליים ברורים מאז ניסוח העיקרון של שיינאנו. לור שיינאנו גילה (1889, 53), שבכל מקום שצורה מאוחרת יותר המירה צורה מוקדמת עוד כשטחה הלשוני של השמית יש לצפות לכך. שבידיש תופיע הצורה המאוחרת. שיינאנו מביע זאת במינוח המסורתי, דהיינו שלא לשון המקרא אלא לשון הגמרא נכנסה ליידיש. על כן יידיש אומרת יום טוב ולא מועד. בתנ"ך דרום ומערב מיוצגות מעט, שכן אלה צורות מאוחרות לעומת הביטויים הנפוצים נגב וים – ואילו בידיש יש רק דרום ומערב. לא רק הגלגולים הלקסיים המאוחרים ביותר נתקבלו ביסוד השמי של יידיש, אלא גם הגלגולים הסמאנטיים האחרונים. המובנים המקראיים של מנהג ("נהיגת מרכבה"), צדקה ("צדק") צלם ("דמות"), תשובה ("חזרה"; תשובה") אינם ידועים בידיש (ראה גם גרינבורם, 1882, 536; שולמאן, 1898, 42). הלקסיקה והסמאנטיקה של היסוד השמי בידיש אינן מתמיינות לפי סוגי הטקסטים

השונים שהשתמשו בהם בתוך אשכנז. הן צומחות מן ההתפתחות האחרונה שהיתה לפני אשכנז.

8. השיחזור

בחקר ההיסטוריה של לשון, העדר תעודות מהימנות מן התקופות הקדומות אינו בהכרח סימן שהבעיות המחקריות הנוגעות לתקופות הללו יישארו בלתי פתורות. פרדינאנד דה סוסיר (1916, 297 — 300) כינה את שיחזור ההיסטוריה של לשון לפי הכתובים שנשתמרו בשם "המתודה הפרוספקטיבית". סוסיר ניסח את מגבלות המתודה הפרוספקטיבית כיסוד מוסד בתיאוריה של הבלשנות ההיסטורית. בעיות רבות של תולדות הלשון לא ייפתרו לעולם בעזרת תעודות, ולאמיתו של דבר, הבלשנות אינה יודעת מקרה שבו התעודות מספיקות לכתיבת היסטוריה של לשון. הבלשן חייב לותר על המתודה הפרוספקטיבית ולעבוד בכיוון הפוך: עליו לשחזר את העבר. באופן כזה יכול הבלשן ההיסטורי להגיע לחקר תקופה בלשון הקודמת גהרבה לתעודות הידועות הישנות ביותר. אם מסתכלים בדרישותיה ובהישגיה של הבלשנות ההיסטורית במחצית השנייה של המאה העשרים, מסתבר שהדגש מושם על עזריות אמפיריות, עזריות שהחוקר קולט בחושי הוא. המתודה הרטרוספקטיבית של סוסיר היא במובן מסוים ההפשטה התיאורטית מן השיחזור המשווה שצמח במאה התשע-עשרה. יתרונה בכך, שהצורות שאנו משווים אותן בשיחזור הן הצורות של היוג, ולא השערות שנבנו על סמך גראפמות ישנות.

לפני שנעסוק בפרטים הספציפיים, מן הדין שנתבונן בקיצור בויכוח בדבר מקורו של היסוד השמי במסגרת קוסמית. כך נוכל לראות בעזרת הגיונה של הבלשנות ההיסטורית כיצד עומד העניין אפריורי, ועל מי מוטלת חובת ההוכחה. הקו הקצר ביותר בזמן, כמו בחלל, הוא הקו הישר, אלא אם כן יש פגם בטבע. אם בניין מסוים עמד בשנה מסוימת בהיסטוריה ועמד גם בשנה מאוחרת יותר, הרי שהבניין נשאר במקומו, אלא אם יודעים שהוא נהרס ונבנה בשנית. המהלך הטבעי בין שתי נקודות בזמן לגבי צורה לשונית אחת הוא מן הנקודה הראשונה עד השנייה. אם המילים אוודאי, דווקא, מסתמא היו כפי העם היהודי שדיבר לשון שמית, ואותן מילים עצמן נמצאות כפי אותו עם כשהוא מדבר יידיש, סימן הוא שביטויים אלה, ואלפי ביטויים אחרים, היתה להם אריכות ימים לשונית. ואילו מי שסבור שהחומר הלשוני השמי נעלם וחזר שוב אל לשון הדיבור מן הטקסטים, הריהו מאמין בתחיית המתים. אף-על-פי ששני התהליכים ידועים בהיסטוריה הלשונית, הרי אריכות הימים היא התהליך הטבעי, ואילו תחיית המתים היא יוצא הדופן. מי שרוצה להוכיח תחיית מתים במקרה של ספק, עליו הראייה.

אילו חדר היסוד השמי לידיש בתהליך ממושך כמשך מאות בשנים, אפשר היה לצפות להבדלים גיאוגרפיים עצומים בעצם המויגה של יסוד זה ביסודות אחרים של הלשון. תנועה מסוימת שביסוד השמי יכלה להתפתח ביחד עם תנועה מקבילה מן היסוד הגרמני בהולנד ועם תנועה שונה לגמרי בליטא, אבל מקרים כאלה הם יוצאים-מן-הכלל קיצוניים: תקבולת המזיגה על-פני שטחה הלשוני העצום של יידיש מזדקרת לעיניים. בעיני הבלשן ההיסטורי זהו סימן מובהק למורשה גינאולוגית מלשון קדומה. אפשר היה לתרץ את התופעה בהנחה, שתקבולת זו באה בשל גלי השפעה של דיאלקט אחד על משנהו. אבל השוני שבמימוש הקונקרטי בכל דיאלקט ודיאלקט מצביע על כך, שהיחידות המקבילות עביו את כל השינויים הפונטיים המאפיינים את התפתחותו של כל אחד מן הדיאלקטים. מכאן שהיסוד השמי היה בלשון מתחילה.

הישג חשוב היה בהצעתו של יחיאל פישר (בן-נון) ז"ל שחידש כשנות השלושים את המושג "יידיש קדמונית", והציע סכמה שיטתית של הווקאליזם של יידיש הקדמונית (ראה עכשיו בן-נון 1973, 61 — 72; 183 — 238, 267 — 278). העקביות המדהימה של ההתאמות הווקאליות שבין מערכות התנועות של הדיאלקטים היידיים היא הוכחה בולטת לקיומה האמפירי של יידיש קדמונית. עקביות זו נותנת לבלשן יידיש אפשרות לעמת את היסודות של יידיש אלה עם אלה, בדיון הנוכחי נשתמש בשיטת המספרים של אוריאל ויינרייך (ראה הרצוג, 1965, 28) לשם מסירת הדיאפונמות כסכמה הקדמונית של מאקס

ויינריך (1960: 11, 343 — 368). ביידיש ההולנדית, כלומר בפניה הצפון-מערבית של השטח הלשוני ההיסטורי של יידיש, הדיפתונג *u* הוא התואם הן את הצורה הנורמאלית של *ō* בגרמנית עילית-בינונית והן את החולם שבהברה הפתוחה בעברית הטבריינית. באופן כזה מופיעה אותה תנועה עצמה במילים 'כרויט', 'גרויס', 'רויט' ובמילים 'חודש', 'סוחר', 'שוטה', ואילו אם נסתכל ביידיש המזרחית-מרכזית נמצא אותו מיווג עצמו, אם כי בהיסטוריה פונטית שונה שהביאה למימוש *ɔj*: ומכאן:

brojt grojs rojt xɔjdəš sɔjxər šɔjtə
 ביידיש הצפון-מזרחית שתי סדרות אלה מופיעות עם תנועה זהה גם היא: *ej*: על כן:

brejt grejs rejt xəjdəš séjxər šéjtə
 התאמה עקבית זו שבין הדיאלקטים ניתן לסכמה כדיאפונמה אחת: התנועה 42 המסמלת את הדיאפונמה של יידיש הולנדית *u* || יידיש מזרחית-מרכזית *ɔj* || וצפון-מזרחית *ej* || וכמובן, אפשר לכלול כדיאפונמה זו את המימושים הקונקרטיים בכל שאר הדיאלקטים של יידיש. מושג זה, תנועה 42, לא יכול היה להתקיים באופן הגיוני אלמלא הזהות של זיווג היסודות של יידיש בכל הדיאלקטים. השוני שבמימוש הקונקרטי מראה, מצד אחד, שעניין לנו במורשה מן הלשון הקדמונית ולא בגלי השפעה של דיאלקט אחד על אחר; ואילו זהות הזיווג, מצד אחר, מראה שהיסוד השמי והיסוד הגרמני חייבים היו להיות מזווגים כבר בתקופה הקדומה ביותר של יידיש, לפני שידיש נתפצלה לדיאלקטים.

שוני זה שבמימוש הקונקרטי, משהוא נתפס כבת-אחת עם זהות הזיווג, עדיין אינו מהווה ראיה מוחלטת, שכן אפשר לתרץ את הדבר בהתפתחויות מקבילות, אם כי צריך להניח מקריות מופלגת שתגרום לתקבולת על-פני כל שטחה הגיאוגרפי של יידיש, ועל-פני כל שטחו המבני של הווקאליזם היידי.

עוד יותר מזה חשובה ההתאמה שבין מימושים קונקרטיים שונים ואי-סדירויות מקבילות. אי-סדירויות מקבילות הן תכונות יוצאות-דופן מנקודת מבטן של נוסחאות תקניות של השפות הקרובות קירבה גנטית ליסודותיה של היידיש, ולא יוצאות-דופן בעלמא, אלא יוצאות-דופן בדיוק כאותו אופן בכל הדיאלקטים של יידיש. בסוגיית הווקאליזם, פירוש הדבר שבדיוק אותה תנועה קדמונית יוצאת-דופן תופיע באותה יחידה לקטית עצמה בכל הדיאלקטים. נתבונן בשלוש דוגמאות. הסגול בהברה פתוחה בעברית הטבריינית תואם את התנועה 25 ביחד עם ה-*ē* בהברה פתוחה שבגרמנית עילית-בינונית; באופן כזה יש למילים מסוג בגד, חסד, קרן אותה תנועה כמו למילים מסוג בעזעם, בעטן, טרעטן. אבל יש סדרה של יוצאים-מן-הכלל: חדר, פסח, צלם וכד', שבהן הסגול בהברה הפתוחה מופיע דווקא כתנועה 22 ביחד עם ה-*é* שבגרמנית עילית-בינונית, במילים מן הסוג אייביק, ווייטיק, שניי — ואלה הם יוצאים-מן-הכלל בכל הדיאלקטים של יידיש:

דיאלקט של יידיש:	חדר	פסח	צלם
הולנדית (eɪ22)	xéjɔdər	péjɔsəx	céjɔləm
מזרחית-מרכזית (aj22)	xájɔdər	pájɔsəx	cájɔləm
צפון-מזרחית (ej22)	xéjɔdər	péjɔsəx	céjɔləm

במקום (ē25) *xédər *pēsəx *céləm
 במקום (ej25) *xéjɔdər *péjɔsəx *cájɔləm
 במקום (é25) *xédər *pēsəx *céləm

השוורק הטברייני שבהברה פתוחה תואם את התנועה 52 ביחד עם *uo* של גרמנית עילית-בינונית; באופן כזה יש למילים מן הסוג בתולה, חברותא, מלבושים אותה תנועה שכסוג ברודער, זוכן, שול. ואילו המלה מזוזה היא יוצאת-מן-הכלל ומופיעה דווקא עם התנועה 51 ביחד עם *u* שבגרמנית עילית-בינונית. בסוג הונט, טרוקן, פרום — והוה יוצא-מן-הכלל בכל הדיאלקטים של יידיש:

		מזוזה		דיאלקט של יידיש:	
*məzúʒə	במקום (ū52)	məzōʒə	(ō51)	הולנדית	
*məzúʒə	במקום (ü52)	məzúʒə	(u51)	אלזאסית	
*məzīʒə	במקום (ī52)	mezīʒə	(ī51)	מזרחית-מרכזית	

ביידיש הצפון-מזרחית אין זה משנה, שהרי התנועות 51 ו-52 נתמזגו בה כ-ו. הצירה שבהברה גגורה בעברית הטבריינית תואם את התנועה 21 ביחד עם ה-ע שנשארה קצרה בגרמנית עלית-כינונית; כך שלסוג בית-דין, לץ, נס, אותה תנועה כמו לסוג בעסער, מענטש, שמעקן. ואילו שמות האותיות בי"ת, בי"ת, רי"ש והמלה וון יוצאים מן הכלל ומופיעים דווקא עם התנועה 22 – וכך ככל הדיאלקטים של יידיש:

		ככל הדיאלקטים במקום:		דיאלקט של יידיש:	
*bɛz / *bɛs	חן	רִי"ש	בִּי"ת	בִּי"ת	הולנדית ואלזאסית
*vɛz / *vɛs	xejn	rejš	vejz	bejz	מזרחית, מרכזית
*xɛn, *ʔɛs	xajjn	rajš	vajz	bajz	דרום-מזרחית
(ɛ21)	xejn	rejš	vejz	bejz	וצפון-מזרחית

הרכבתה של רשימה שלמה פחות או יותר של אי-סדירויות המקבילות, ולא דווקא ביסוד השמי, תביא תועלת רבה לבלשנות היידיש כפרט ולמחקר התיאורטי בשפות קדומות בכלשנות ההיסטורית בכלל.

9. התיאוריה הסטאנדארטית בדבר הווקאליזם

של היסוד השמי

בכוחן של אי-סדירויות מקבילות להוכיח, שהיסוד השמי היה קיים ביידיש לפני שהלשון נתפרדה לדיאלקטים, כלומר ביידיש הקדומה. אפשר לתרץ זאת בכך שהקליטה הרחבה של טקסטים, שתורת הטקסטים מגיחה, קרתה ביידיש דווקא בתקופה הקדומה ביותר של הלשון. אם כי לפי הגיונה של תורת הטקסטים היינו צריכים לצפות לתהליך מתמיד של קליטה ולחלק שמי הולך וגדל (פרק 5). כדי להגיע לחקר השאלה בדבר קיומו של היסוד השמי ביידיש מבראשית הלשון אפשר להשתמש בשיטות הכלשנות המשווה. את המקום הראשי יתפוס שיחזור ההיסטוריה של הווקאליזם של היסוד השמי. אם הווקאליזם הוא כולו תוצאה של שיטת-הקריאה של לשון הקודש, של השפעת היסוד הגרמני או של שניהם ביחד, אין להסיק מכך כל מסקנה. לעומת זאת, אם הווקאליזם של היסוד השמי אינו יכול לנבוע כולו מן הקריאה או מן היסוד הגרמני או משניהם גם יחד, נובע מכאן שהיה חייב להיות לו מקור לשוני אחר, כלומר שהוא הובא כלשון המדוברת שהביאו היהודים מן המזרח התיכון לאירופה.

יש מספר ניכר של התבוננויות פונטיות על היסוד השמי במאות השש-עשרה, השבע-עשרה והשמונה-עשרה. רובן התבוננויות כהגייתן של מילים בודדות. היו אפילו נסיונות שיטתיים להשוות את הגיית הביטויים השמיים ביידיש לעומת הגיית העברית והארמית בפי המלומדים הנוצריים, למשל אצל ואגנזייל (1699, 85) ואצל שודט (1714, II, 285). כל ההערות האלה, התיאוריות וההיסטוריות גם יחד, שייכות לתחום הפונטיקה. רק במאה התשע-עשרה, אחרי צמיחת השיטה המשווה, צצו הצעדים הראשונים של פונולוגיה היסטורית של היסוד השמי. התיאוריה השליטה עד היום הזה נוצרה לפני למעלה ממאה שנה. מייסדה היה המשורר והמדקדק העברי אברהם דב"ר לוינסון (אד"ם). אד"ם הכהן (1874, 19–25) לא הסתפק בהשוואת היסוד השמי בהברה הספרדית (שהוא יסוד ההגייה הנוצרית של עברית), כפי שעשו ואגנזייל ושודט, אלא השווה גם את ההברה האשכנזית עם הגרמנית. בהשוואת הווקאליזם של ארבעת המבנים

הלשוניים האלה — היסוד השמי שביידיש, ההברה הספרדית, ההברה האשכנזית וגרמנית — נתגלו לו לאד"ם הכהן שורה של שייכויות-משנה. לא היה זה מוגזם אם נאמר, שהעמודים המעטים של אד"ם הכהן על הווקאליזם של היסוד השמי פותחים תקופה חדשה בחקר לשון יידיש. לא השוואה בעלמא אלא שימוש למעשה כשיטה ההשוואתית הוא המתגלה בתיאוריה של אד"ם הכהן. אבל לפני שניגש אל תוכנה של תיאוריה זו עלינו להעיד, שלא מעט מושגים והערות טרום-מדעיים נתערכו אצלו בתיאוריה הפונולוגית הרצינית למדי. אפשר להצביע, למשל, על שנאתו את הדיפתונגים, הנשענת על "ההוכחה" שלשון הקודש אינה אוהבת דיפתונגים, כי הדיפתונגים הם תערובת של מינים שונים, והדבר נוגד את התורה. על-אף פיי-כן, ולמרות זלזולו כהברה האשכנזית, הניתוח שלו הוא בלשני במפורש. אם כי מנומק במניעים סוציולוגיים.

בהשוותו את ההברה האשכנזית אל זו הספרדית, גילה אד"ם הכהן שההברה האשכנזית מבחינה הבחנה שיטתית בין המימושים של צירה וסגול, קמץ (=קמץ גדול) ופתח, חולם וקמץ קטן, בעזרת הבדלים בולטים באיכות התנועות. בהברה הספרדית כל צמד כזה ממומש באותה איכות ווקאלית. הוא לא בדק אם יש לספרדים הבדל של כמות ווקאלית. כשראה, שמימושים מסוימים של הצירה, הקמץ והחולם אצל האשכנזים יש להם מקבילות בגרמנית, הסיק שלא רק המימושים עצמם של הצירה, הקמץ והחולם צמחו בהשפעת הגרמנית, אלא עצם ההבדל שבכל אחד משלושת הצמידים — בין צירה לסגול, קמץ ופתח, חולם וקמץ קטן — צמח בהשפעה הגרמנית. "השפעה גרמנית" אין כוונתה כאן לכוחם של מגעים לשוניים בין שתי אוכלוסיות קו-טריטוריאליית. הוא מניח שיש תהליך מודע של הבחנה, שהביא לצמיחה משנית של מימושים נפרדים של סימני הקריאה הטברייניים צירה, קמץ וחולם בקריאת הטקסטים. עוד יותר מעניין החלק השני של תיאורית אד"ם הכהן. ביסוד השמי של היידיש יש מקרים רבים שבהם — בניגוד להברה האשכנזית של העברית — התואמים לצירה, קמץ וחולם דווקא והים עם סגול. פתח וקמץ קטן, למשל. התנועה במילים גר, לץ, מת, הנקראת בטבריינית בצירה, זהה ביידיש עם התנועה שבמילים אביון, הפקר, חדווה, הנקראת בטבריינית בסגול (ב"טבריה" הכוונה כאן למערכת ולא דווקא לניקוד שבתנ"ך הטברייני); התנועה במילים כלל, כתב, פרט, הנקראת בטבריה בקמץ, זהה ביידיש לתנועה של בטלן, גנב, שבת, הנקראת בטבריינית בפתח; התנועה של כוס, סוד, סופרים, הנקראת בטבריה בחולם, זהה ביידיש לתנועה של חממה, ערלה, קרבן הנקראת בטבריה בקמץ קטן. מכאן מסיק אד"ם הכהן שהסוג גר, לץ, מת, הסוג כלל, כתב, פרט והסוג כוס, סוד, סופרים הם שרידים של הקריאה הקדומה, החיים עדיין ביסוד השמי של היידיש. שרידים אלה שכלשון הדיבור לא נכנעו לקריאה האשכנזית התקנית שצמחה בהשפעה גרמנית. עד כאן אד"ם הכהן.

התיאוריה של אד"ם הכהן התעלמה מן העובדה, שבמקרים רבים התואמים של צירה, קמץ וחולם ביסוד השמי של היידיש מובדלים לחלוטין מסגול. פתח וקמץ קטן, למשל הסוג גרים-לצים, מתים; הסוג כללים, כתבים, פרטים; הסוג כוסות, סודות, סופר. ש. אייזנשטאט (1908, 89), בנסינו הבלתי מוצלח למיין את הריאלקטים של יידיש, הביע גם הוא את הדעה שהיסוד השמי אופיין מלכתחילה במבטא "ספרדי". התיאוריה של אד"ם הכהן מצאה את תיקונה בעבודותיהם של ח. צ'מרניסקי ומ. ויינגר שפורסמו בפנקס של ש. ניגר, הקובץ שבו נולדה כלשונות יידיש המודרנית. עבודתו של צ'מרניסקי מימית ורציפה ליקויים מתודולוגיים, כפי שניתן לראות גם במאמרו וגם בהערותיו של ד"כר בורוכוב (1913) הנלוות לו. ובכל זאת היה צ'מרניסקי (1913, 61-63) הראשון שראה את ההקשר הפונטי של הגילויים "הספרדיים"-לכאורה שביסוד השמי. הוא ניסח את התופעה במפורט לגבי שניים משלושת הסוגים, אבל הכלל חל על כל השלושה, והוא: הסוגים גר/לץ/מת, כלל/כתב/פרט, כוס/סוד/סופרים חלים בהכרות סגורות; ואילו הסוגים גרים/לצים/מתים, כללים/כתבים/פרטים, כוסות/סודות/סופר חלים בהכרות פתוחות. תוך השוואת ההקשר הפונטי הזה עם הארכתם של התואמים שביסוד הגרמני למה שהיו כתחילה תנועות קצרות בגרמנית העילית-הבינונית, הגיע צ'מרניסקי למסקנה, שהתהליך הזה כשני היסודות של היידיש, תרומתו של צ'מרניסקי לתיאוריה הסטנדרטית היא כמושג הארכה בהברה הפתוחה. באותו פנקס וילנאי עצמו הביע מ.

Table with 2 columns: Hebrew text and Yiddish text. Includes words like 'החולם', 'הקמץ', 'הפתח' and their Yiddish equivalents.

Text block containing Yiddish words and phrases, possibly a list or a short paragraph.

Table with 2 columns: Hebrew text and Yiddish text. Includes words like 'החולם', 'הקמץ', 'הפתח' and their Yiddish equivalents.

Text block containing Yiddish words and phrases, possibly a list or a short paragraph.

Text block containing Yiddish words and phrases, possibly a list or a short paragraph.

Text block containing Yiddish words and phrases, possibly a list or a short paragraph.

Text block containing Yiddish words and phrases, possibly a list or a short paragraph.

Text block containing Yiddish words and phrases, possibly a list or a short paragraph.

ויינגר (1913, 80—82) אותה תיאוריה ביתר קיצור ונחת. עם זאת הוא מצוין בהערה ששמע את הניסוח מפי צ'מרניסקי.

השלב הבא בתיאוריה הסטאנדארטית היה תרומתו של מחקר הניקוד של העברית. על סמך מספר ניכר של כתבי־יד אשכנזיים עתיקים הראה חנוך ילון (1938, 63—66; 1939, א, 11; 1939, ב, 33—34; 1942, א; 1942, ב; 1943, 51—52), שהניגודים הגראפיים שבין צירה וסגול מזה וקמץ ופתח מזה מטושטשים למדי בניקוד האשכנזי הישן. מחקרים נוספים בכתבי־יד אשכנזיים ישנים הראו אותם היסוסים עצמם (ראה למשל: קלאר, 1951, 73; הלוי, 1957, 217; בית־אריה, 1965, 34—37, 101—102; אלדר, 1975, 207; 1976, 40, 45). ילון הסיק אותן מסקנות עצמן שאד"ם הכהן הגיע אליהן קודם־לכן, אלא שילון השעין את מסקנותיו על הרבה עדויות. מסקנתו הראשונה היא, ששיטת הקריאה באשכנז הישנה היתה קרובה למה שנקרא היום ההברה הספרדית, שיטה בה חמש תנועות. על כן בילבלו הקדנים בין צירה לסגול, פתח וקמץ. המסקנה השנייה של ילון נוגעת ישירות ליסוד העברי שביידיש. ילון (1938, 63; 1942, א, 27) טוען עם אד"ם הכהן, צ'מרניסקי וויינגר שהסוגים גר, כלל, כוס הם שרידים של קריאה ישנה שנשתמרו בלשון הדיבור. ממשיכו של ילון בחקר הניקוד הישן, ביניהם מורג (1971, 1130) ואלדר (1976, 48), מקבלים את מסקנותיו גם לגבי היסוד השמי שביידיש. אד"ם הכהן ניסח את ההנחה שהקריאה האשכנזית היתה בתחילתה מערכת בת חמש תנועות; ילון פיתח תיאוריה זו והביא לה עדויות. אדם הכהן הניח "אישכנז" בהשפעה גרמנית; צ'מרניסקי פיתח את התיאוריה והביא לה ראיות.

לפני שנעבור לבחינה ביקורתית של התיאוריה הסטאנדארטית בדבר הווקאליזם של היסוד השמי ביידיש, עלינו להזכיר את התיאוריה של מאקס ויינרייך (1954, 93—99; 1963—1964, 325—326; II, 1973, 31—32) בדבר "התחייה הבבלית". תיאוריה פאנטאסטית זו טוענת שמלמדים מבבל הביאו לאשכנז את שיטת הקריאה של טבריה. באופן כזה יוצא שהסוגים גר, כלל, כוס הם שרידים שהסתתרו והתחמקו מן "התחייה". "התחייה הבבלית" זכתה לכיקורות רבות מצד חוקרים שונים, ביניהם זיסקינד (1965, 10—11, 13—14), מורג (1971, 1128—1130), בן־נון (1974, 315) ואלדר (1976, 47—48). תיאוריה מוזרה זו אסור שתעיב על הגדולה כמפעל־חיוו של היסטוריון זה של יידיש. מאידך גיסא, אסור לנו לותר על חובת המדע להצביע על חולשות. לא רק הווקאליזם של היסוד השמי מיוחס ל"תחייה". התיאוריה משמשת כמעין תרופה כוללת לכל הספקות בהיסטוריה הפונולוגית של היסוד השמי. כך, למשל, משתמש ויינרייך בתיאורית "התחייה", לפעמים טנטאטיבית ולעיתים ללא כל הסתייגות, באשר למימוש הקובוץ כ־וּ (מ. ויינרייך, 1963—1964, 235; II, 1973, 12, 18, 275); מימוש הקובוץ כ־וֹ (מ. ויינרייך, 1963—1964, 235; II, 1973, 10, 19); הטעמת המלעיל (מ. ויינרייך, 1963—1964, 326—327; II, 1973, 32—33); מימוש האפס של השווא (מ. ויינרייך, 1963—1964, 327; II, 1973, 35—36); ביטוי של צ כחוכך (מ. ויינרייך, 1963—1964, 328; II, 1973, 36); שידוד המערכות של ההגאים השניים (מ. ויינרייך, 1963—1964, 329; II, 1973, 38); ההבחנה בין ח ל־ה (מ. ויינרייך, 1973, II, 40); מימוש הקמץ כ־כ (מ. ויינרייך, 1973, IV, 26).

החשוב ביותר הוא שמאקס ויינרייך (1954, 91—92; 1963—1964, 241; II, 1973, 20—21) שותף לדעתם של אד"ם הכהן, צ'מרניסקי, ויינגר, וילון, שביסוד השמי היו מלכתחילה רק חמש תנועות קצרות בדומה למה שמכונה "הקריאה הארצישראלית". ולהברה הספרדית. ויינרייך מסכים עם קודמיו, שהתנועות הארוכות הופיעו ביידיש באורח משני, ושהסוגים גר, כלל, כוס הם "שרידים". בנוסח הראשון של הסכמה הקרמונית שלו זיהה ויינרייך (1960, ב, 66—68) את הצירה עם תנועה שהיתה ארוכה מלכתחילה ביסוד הגרמני, ואילו מעמדם של הקמץ והחולס נשאר פתוח. אבל בנוסח האחרון מזהה ויינרייך (1973, II, 334, 352—354) את כל שלוש התנועות ללא כל ספק עם תנועות שהיו קצרות מלכתחילה והוארכו באורח משני ביסוד הגרמני. על כן עלינו להעיר, שהתקפותיהם של מורג (1971, 1130) ושל אלדר (1976, 47—48) אינן לגמרי מוצדקות מנקודת מבטם שלהם. כפרק על היסוד השמי מנסח מאקס ויינרייך את "התחייה

הבבלית". אבל בפרק על הווקאליזם הקדמון מזהה ויינריך את התנועות הארוכות כיסוד השמי עם תנועות שהיו קצרות מלכתחילה כיסוד הגרמני. כאופן שבפרק הזה נמצא ויינריך בהסכמה מלאה עם קודמיו. רושם זה מתחזק עוד יותר בקריאת הפרק על הווקאליזם של היסוד הגרמני, שבו ויינריך (1973, II, 124) אומר בפירושו, שעצם קיום האופוזיציה של תנועות קצרות וארוכות עבר מן היסוד הגרמני "והתפשט על כל הלשון הממוזגת יידיש". נוצר הרושם, שאלה שני כתובים המכחישים זה את זה: פרק אחד מניח תחיה כבלית ואילו פרק אחר מניח השפעה גרמנית להסבר אותה בעיה עצמה. אלא שהפרק "ברירה והתכה" הוא הכתוב השלישי המכריע ביניהם. שם מעמת ויינריך (1973, II, 274) את שתי התיאוריות, טוען ששני הגורמים גם יחד הולידו את התופעה ומביא זאת כדוגמה ל"חפיפה".

לא כל הבלשנים שעסקו בשאלה זו היו חסידי התיאוריה הסטאנדארטית. לדיון מיוחד ראויות הצעותיו המקוריות של כן-גון (1973, 267 – 269, 278 – 285). אבל באופן כללי משמשים היסודות שאד"ם הכהן הניחם לגבי הבלשנות ההיסטורית של היסוד השמי ב-1874 עד היום בתיאוריה הסטאנדארטית של הווקאליזם בידיש. תיאוריה סטאנדארטית זו התאזרה כחלק אינטגרלי של התיאוריה הסטאנדארטית בדבר היווצרותו של היסוד השמי בידיש (פרק 2).

10. שיחזור הווקאליזם של היסוד השמי

בכל דיאלקט של יידיש, הפונולוגיה של היסוד השמי שונה מן הפונולוגיה של הקריאה האשכנזית שבשטחו של אותו דיאלקט. ביסוד השמי של כל דיאלקט יש תואמים לתנועות ארוכות ולתנועות קצרות בהברות שהיו פתוחות מבחינה היסטורית, ואילו בהברות סגורות – רק לתנועות קצרות מבחינה היסטורית. התואמים של צירה, קמץ וחולם חלים רק בהברות פתוחות, ואילו בהברות סגורות הניגודים שבין צירה לסגול, קמץ ופתח, חולם וקמץ קטן מנוטרלים, ויש בהם רק תואמים לסגול, פתח וקמץ קטן – מלבד כמה יוצאים מן הכלל המוגדרים באופן סמאנטי. ניטרול זה בהברות סגורות גורם לגיווני תנועות סינכרוניים שיטתיים בכל דיאלקט ודיאלקט של היידיש:

דיאלקט של יידיש:	שדים כנגד שד	פרטים כנגד פרט	סופר כנגד סופרים
הולנדית	šed ~ šējdəm	prat ~ prōtəm	sōfrəm ~ sōufər
מזרחית-מרכזית	šed ~ šājdəm	prat ~ prūtəm	sōfrəm ~ sōjfər
דרום-מזרחית	šed ~ šējdəm	prat ~ prūtəm	sōfrəm ~ sōjfər
צפון-מזרחית	šed ~ šējdəm	prat ~ prōtəm	sōfrəm ~ séjfər

לעומת זאת, בקריאה האשכנזית של כל שטח דיאלקטי יש תואמים לתנועות ארוכות ולתנועות קצרות הן בהברות פתוחות והן בהברות סגורות. הניגודים צירה כנגד סגול, קמץ כנגד פתח, חולם כנגד קמץ קטן מופיעים בכל סוגי ההברות, ומכיוון שאין ניטרול בהברות סגורות, הרי שאין גיווני תנועות (או, במקרה הקמץ, גיוון מסוג שונה, שאינו מענייננו כאן):

קריאה אשכנזית:	שדים, שד	פרטים, פרט	סופר, סופרים
הולנדית	šejd, šejdim	prot, prōtim	souf(ə)rim, soufejr
מזרחית-מרכזית	šajd, šajdim	prot, prutim	sojf(ə)rim, sojfajr
דרום-מזרחית	šejd, šejdim	prot, prutim	sojf(ə)rim, sojfejr
צפון-מזרחית	šejd, šejdim	prot, protim	sejf(ə)rim, sejfejr

תמונה זו ניתן לשחזרה בשלושה אופנים, ואלו הם:

האפשרות הראשונה היא שהיסוד השמי נכנס ליידיש אחרי שנתגבשה הקריאה האשכנזית. אילו נכנס היסוד השמי ליידיש אחרי שהאשכנזית התגבשה, בערך כמאה

השלוש-עשרה לפי ההנחה, כדאי שהיו בו תנועות ארוכות וקצרות הן בהברות פתוחות והן בסגורות, כדיוק כמו באשכנזית שממנה מוצאו. ביסוד הגרמני היו תמיד תנועות ארוכות גם בהברות סגורות, כך שמניעה מבנית בודאי שלא היתה. אבל מערכת התנועות של היסוד השמי בכל דיאלקט של יידיש שונה שוני קיצוני מן הקריאה האשכנזית המקומית. ביסוד השמי האופוזיציה תנועה ארוכה כנגד תנועה קצרה מנוטרל בהברות הסגורות, כך שבהברות הסגורות אנו מוצאים רק תנועות קצרות. על כן האפשרות הראשונה אינה סבירה מבחינת ההיגיון.

האפשרות השנייה היא, שהיסוד השמי נכנס ליידיש לפני שנתגבשה הקריאה האשכנזית. אילו נכנס היסוד השמי ליידיש לפני שנתגבשה האשכנזית, כפי שמניחים, בערך במאה השלוש-עשרה, אזי היו בו רק הברות קצרות בכל מיני ההברות כמו בקריאה הטרומ-אשכנזית שמוצאו ממנה. ביסוד הגרמני תמיד היו תנועות קצרות גם בהברות פתוחות, כך שמניעה מבנית בודאי שלא היתה קיימת. אבל מערכת התנועות שככל דיאלקט של יידיש שונה שוני קיצוני מן המערכת בת חמש ההברות של הקריאה הטרומ-אשכנזית. ביסוד השמי הניגוד תנועה ארוכה לעומת קצרה שבצמידים צירה כנגד סגול וקמץ כנגד פתח לא נוטרל בהברות פתוחות. הניגודים בהברות פתוחות מן הסוגים בהמה כנגד מחותנתטע ופנים כנגד נחת חלים על היסוד השמי של כל דיאלקט ביידיש, תוך מימושים שונים כדיאלקטים השונים:

דיאלקט של יידיש:	הולנדית	מזרחית-מרכזית	דרום-מזרחית	(אבל: כפודוליה)	צפון-מזרחית					
בהמה	bəhɛjmə	כנגד	מחותנתטע	pōnəm məxöténəstə	פנים	nāxəs	נחת	כנגד	nāxəs	
	bəhájmə	כנגד		púnəm məxətéjnəstə		כנגד		nāxəs	כנגד	nāxəs
	bəhėjmə	כמו*		púnəm məxətéjnəstə		כנגד		nāxəs	כנגד	nāxəs
	bəhėjmə	כנגד		(məxətínəstə)		כנגד		nāxəs	כנגד	nāxəs
	bəhėjmə	כנגד		pónəm məxəténəstə		כנגד		nāxəs	כנגד	nāxəs

* ביידיש דרום-מזרחית שתי קבוצות אלה נתמוגו ל-*ej* (מלכר אזור פודוליה).

כדי לקבל את האפשרות השנייה, עלינו להניח שהניגודים בהברות הפתוחות צמחו צמיחה משנית כתוצאה מהארכתן של תנועות שהיו קצרות מלכתחילה ביסוד הגרמני. זו סברתה של התיאוריה הסטנדרטית כאשר ליסוד השמי (פרק 9).

האפשרות השלישית היא שהיסוד השמי היה ביידיש ומאו ומעולם והובא כדיבורם החי של היהודים שהתיישבו באשכנז. לפי אפשרות שלישית זו, הגיוונים עצמם — הסוגים שדים כנגד שד, פרטים כנגד פרט, סופר כנגד סופרים — נכנסו לאירופה כגיוונים נורשים. זאת אומרת, שהיסוד השמי כלשון הדיבור נכנס עם מערכת תנועות שבה הניגוד תנועה ארוכה כנגד קצרה חל בהברות פתוחות ומנוטרל בהברות סגורות. מערכת תנועות זו נשתמרה עד היום בכל דיאלקט של יידיש ביסוד השמי.

האפשרות הראשונה, כניסה מאוחרת של היסוד השמי, בלתי אפשרית מבחינה פונולוגית. האפשרות שנייה, כניסה מוקדמת של היסוד השמי, מניחה הארכה בהברות פתוחות בהשפעת הגרמנית. לפי אפשרות שנייה זו היה היסוד השמי צריך להיכנס ראשית כל לפני הארכתן של התנועות הקצרות ביסוד הגרמני (שאם לא כן לא היתה הארכה משום תהליך פונולוגי חי שיכול לחול גם על היסוד השמי) ושנית — לפני התגבשות הקריאה האשכנזית. באופן כזה מודה תורת הטקסטים בכניסה מוקדמת ביותר של היסוד השמי, אם כי אֶפְרָוֹרְךָ היא מניחה חדירה הולכת וצומחת של הטקסטים (פרק 5). האפשרות השלישית, קיום קודם של היסוד השמי, בהתאם לתיאורית המורשת, מניחה גיוונים שנורשו. בהכרעה שבין האפשרויות הללו מתקרבים אנו יותר להכרעה כדבר ראשיתו של היסוד השמי ביידיש.

11. הניגודים חולם כנגד קמץ וצירה כנגד סגול

השיחזור ההיסטורי אינו יקול להשיג דבר כשאלת הניגוד חולם כנגד קמץ קטן. משום שתפוצתן של שתי תנועות אלה היא תפוצה משלימה. הדיאפונמה תנועה 42, התואמת בידיש לחולם. מופיעה ביסוד השמי רק בהברות פתוחות (עם יוצאים-מן-הכלל מעטים, למשל בידיש המזרחית: היות, המון, חוב); ואילו הדיאפונמה 41, התואמת לקמץ קטן (ולחולם המנוטרל שבהברה סגורה) מופיעה רק בהברות סגורות. היחידה הלקסית הידועה היחידה בכל יידיש, המהווה יוצא-מן-הכלל מבחינה סינכרונית, היא חגא המופיעה כ־ *hōgə* בכל מקום. אבל הצורה הטבריינית היא *hōggə* שבה ההברה הראשונה סגורה ובלתי-מוטעמת — שאם לא כן לא היתה התנועה הראשונה קמץ קטן. מכיוון שההברה הראשונה היתה סגורה ונפתחה כאורה משני הודות לתזוזת ההטעמה ואי-ההכפלה, הרי שמבחינה היסטורית חגא אינה יוצא-מן-כלל. מלבד יוצאים-מן-הכלל מעטים, המוגבלים כדיאלקטים ספציפיים, תפוצתן ההיסטורית המשלימה של התנועות 41 ו-42 היא מושלמת ביסוד השמי, וכך איננו לומדים דבר מאן.

הרבה יותר ניתן ללמוד מן התואמים היידיים לצירה וסגול. התנועות הטברייניות צירה וסגול (כולל חטף-סגול) יש להן שלושה תואמים בידיש. הדיאפונמות 21, 22, 25 — הסוג אמת, אפשר, הפקר עם 21; הסוג גירוש, כלים, לאה עם 22; והסוג בגד, חסד, קרן עם 25.

דיאלקט של יידיש: אמת	אפשר	הפקר	בגד	חסד	קרן	גירוש	כלים	לאה
הולנדית	<i>éməs</i>	<i>éfsər</i>	<i>bēgəd</i>	<i>xēsəd</i>	<i>kērn</i>	<i>gējрэš</i>	<i>kéjləm</i>	<i>lējə</i>
מזרחית-מרכזית	<i>éməs</i>	<i>éfsər</i>	<i>bējgəd</i>	<i>xéjsəd</i>	<i>kéjrn</i>	<i>gājрэš</i>	<i>kájləm</i>	<i>lājə</i>
דרום-מזרחית	<i>éməs</i>	<i>éfsər</i>	<i>bējgəd</i>	<i>xéjsəd</i>	<i>kéjrn</i>	<i>gējрэš</i>	<i>kéjləm</i>	<i>lējə</i>
(אכל: כפודוליה)				<i>xísəd</i>	<i>kírn</i>			
צפון-מזרחית	<i>éməs</i>	<i>éfsər</i>	<i>bēgəd</i>	<i>xēsəd</i>	<i>kērn</i>	<i>gējрэš</i>	<i>kéjləm</i>	<i>lējə</i>

* בידיש דרום-מזרחית שתי קבוצות אלה נתמזגו ל-*ej* (מלבד אזור פודוליה).

השאלה האם כל שלוש

הדיאפונמות — התנועה 21 (*ε* בכל הדיאלקטים), התנועה 22 (*ej* בידיש ההולנדית || *aj* בידיש המזרחית-מרכזית || *ej* בידיש הדרום-מזרחית והצפון-מזרחית) והתנועה 25 (*ē* בידיש הולנדית || *ej* בידיש מזרחית-מרכזית || *ej* או *i* בידיש דרום-מזרחית || *ε* בידיש הצפון-מזרחית) — יכולות לנבוע מתנועה קדומה אחת — אפשר להשיב עליה בקלות בעזרת השיחזור הפנימי. התנועות 21 ו-25 נמצאות בתפוצה משלימה מושלמת מבחינה היסטורית. כל תנועה קדומה 21 נהפכה ל-25, בהברות מוטעמות פתוחות. אחרי שהתנועה המוטעמת בהברה הפתוחה 21 הוארכה ל-25 וזה ההטעמה למלעיל, כך שהסוג אלול, אמור (שם הפרשה), אמת (כולן בחטף-סגול) כלל לא הוארך ל-25, והניגוד 21 כנגד 25 נעשה ניגוד פונמי באורח משני. לעומת זאת, 21 ו-25 מצד אחד ו-22 מצד אחר בשום אופן אינן יכולות לנבוע מתנועה קדומה אחת. משום שהן עומדות בדיוק באותו הקשר פונטי, כלומר בהברות פתוחות. הניגוד שבהברות פתוחות בין צירה (תנועה 22) ובין סגול (תנועות 21 ו-25) היה על כן מוכרח להיות קיים כבר בידיש הקדמונית. התיאוריה המקובלת, המניחה שהתואם לצירה בהברה פתוחה צמח באורח משני בדרך ההארכה, אין לה על מה שתסמוך.

12. המהות ההיסטורית של הקמץ בהברה פתוחה

ככיוור מהותו ההיסטורית של הקמץ בהברה הפתוחה עלינו לציין ראשית כל, שהשאלה היא אם התואם לקמץ (בהברה פתוחה) צמח באורח משני בדרך ההארכה, כדעת התיאוריה הסטאנדארטית על הווקאליזם (פרק 9) או שהפתח והקמץ היו שונים מלכתחילה בהברות פתוחות, כדעת תורת המורשת (פרק 10). השאלה בדבר תנועה

קדמונית. אחת או שתיים. היא עניין לניגוד פונולוגי. בתקופה כלשהי שבה התואם לקמן היה מעוגל מבחינה פונטית. הרי ממילא היה שונה מן הפתח. בשאלה פונטית זו, שנועדה לה גם חשיבות פונולוגית רבה, סבורים מיזס (1924, 1-16) סגל (1928, 50; 1928 - 1929) וכירנבוים (1931) שהמימוש המעוגל הוא ישן. כל אחד מן השלושה תוך שימוש בשיטה אחרת. אבל איש מהם לא הצליח להוכיח בראיות שאין עליהן עוררין. שבתקופה הקדומה ביותר של יידיש הקמץ כהברה הפתוחה היה מעוגל. כך שהסכרות כדבר המימוש הקונקרטי אין כווחן לפתור את הבעיה הפונולוגית קמץ כנגד פתח בתולדות יידיש. בעיה זו יכולה לפתור רק השיטה המשווה.

מאחר שביידיש מאוחרים יסודות שונים, נמצאים אנו במצב מצויץ בכך, שלעתים קרובות אפשר להשתמש בשיטה המשווה, כלומר השוואת תכונות מסוימות של יסוד אחד עם התכונות המקבילות שביסוד אחר. בכל דיאלקט מודרני של יידיש מתמשש התואם לקמץ ביחד עם המוני יחידות לקסיות מן היסוד הגרמני. הסוג אלמנה, חלום, כבוד, פטור, פרנסה, קללה מתמשש ביידיש המזרחית החדשה ביחד עם הסוג אָוונט, בלאָזן, זאָגן, טאָגן, נאָדל, נאָמען: ביידיש המזרחית-מרכזית והדרום-מזרחית:

klúle, parnúse, púter, kúvəd, xúləm, almúne
númən, núdl, tug, zúgn, blúzn, úvnt

(ביידיש המזרחית-מרכזית אורך ה-u בדרך-כלל נתון לגיוונים אלופוניים לפי החוק של כירנבוים; ביידיש הדרום-מזרחית הוא כדרך-כלל קצר): ביידיש הצפון-מזרחית:

klólə, parnósə, pótər, kóvəd, xóləm, almónə
nómən, nódl, tóg, zógn, blózn, óvnt

מן הגרמניסטיקה אנו יודעים שמילים-לדוגמה אלה מן היסוד הגרמני, שיש לששתן אותו מימוש עצמו בכל דיאלקט של יידיש חדשה, הם התואמים לשני צלילים שונים בגרמנית העילית-בינונית התקנית. אָוונט, בלאָזן, נאָדל תואמות ל-nádel, blásen, ábent עם â בגרמנית עילית-בינונית, ואילו טאָג, זאָגן, נאָמען תואמות ל-name, sagen, tac עם a בגרמנית עילית-בינונית. זאת אומרת שאנו למדים מן הגרמניסטיקה שהסוג הראשון - אָוונט, בלאָזן, נאָדל - היתה לו תנועה ארוכה בתחילה, ואילו הסוג השני טאָג, זאָגן, נאָמען - היתה לו בתחילה תנועה קצרה שהוארכה לאחר-מכן. אם התיאוריה הסטאנדרטית נכונה, הרי שהסוג אלמנה, חלום, כבוד, פטור, פרנסה, קללה התפתח ביחד עם טאָג, זאָגן, נאָמען, כלומר עם התנועה שהיתה קצרה בתחילה והוארכה באורח משני לעומת זאת, אם תורת המורשת נכונה, התפתחו המילים מסוג אלמנה, חלום, כבוד, פטור, פרנסה, קללה ביחד עם אָוונט, בלאָזן, נאָמען, כלומר עם התנועה שהיתה ארוכה מלכתחילה. בחשיפת התשובה לקושיה זו יתגלה סוג מרכזי של הווקאליזם היידי.

אבל זו אינה משימה קלה כלל. כל בלשן היסטורי יודע שמשני צלילים שנתמזגו לגמרי מבלי להשאיר זכר של שוני קודם אי-אפשר ללמוד דבר. כבר גרצון (1902, 20) מצא קושי בנסיונו להפריד את התנועה שהיתה ארוכה בתחילה (הנקראת בסקמה הקדמונית הנוכחית תנועה 12) מן התנועה שהיתה בתחילה קצרה והוארכה באורח משני (תנועה 13). ספיר (1915, 239) ניסח זאת במפורש כהצביעו על כך שביידיש הצפון-מזרחית שעליה בנוי מחקרו, ה-כ'והה בלי קשר לזהותו של התואם בגרמנית העילית-בינונית. נח פרילוצקי (1920, 54, 57-58), שבידו היה תזמור מכל תחומה של היידיש המזרחית, מצביע על כך שעצם הזהות של התנועה הארוכה 12 עם התנועה המוארכת 13 היא סימן מובהק של פונולוגיית יידיש: "תופעה זו, סבור פרילוצקי, היא תופעה ספציפית ללשון יידיש והיא אחת מתכונותיה האופייניות." אבל אל לנו להתייאש.

גם כחקר הפונולוגיה ההיסטורית של היסוד הגרמני תפס עניין התנועה 12 והתנועה 13 מקום מרכזי. בהתפתחותן של תנועות אלה ראה מאקס ויינריך (1940, 49) "קו מפריד עיקרי בין יידיש לגרמנית". אין ספק שגישתם של חכמי ישראל והגרמניסטים של המאה התשע-עשרה - התעתיק של <a> לגבי יידיש ישנה בכל מקום שבגרמנית העילית החדשה יש <a> - מוטעית מיסודה. במחקר יידיש הישן מוצאים אנו הרכה פעמים את ההערה שהיהודים מכטאים <o> במקום <a>. למשל, אצל שאדה (1592, [141]), פפיפר (1680, 522), אמרסכאך (1689, 34), שודט (1714, II, 285), האולבאור (1742, 237),

קריזאנדר (1750, 4), רייצנשטיין (1764, [218]), זליג (1767, 36), פרידריך (1784, 197). מלבד זאת יש הרבה עדויות לשימוש הגראפמי ב-*ו* במקום שהתואם הגרמני הוא *<a>* והרי הר"ו יכולה לייצג רק תנועה מעוגלת. כבר בספרו שטאָפּלען ניסח מאקס וינרייך (1923, 41-42) את עמדתו: "אני אישית בטוח שכבר כלשון יידיש הקדומה היה *o* במקום שבו היידיש הליטאית של היום מבטאת *o*". אגב כך ביקר וינרייך קשות את גידמן, גרינבוים, פולס ואפילו את לאנדוי על שהעתיקו יידיש קדומה ב-*<a>* במקום שבו התואם הגרמני העילי החדש הוא *<a>* (ראה מ. וינרייך, 1923, 41-42, 79, 80, 84-85, 119, 136-137, 155, 158, 1926, 162, 1928, 708). לשם הדיוק ההיסטורי יש לציין שלא כל החוקרים של יידיש מן האסכולה הגרמניסטית קבעו באופן בלתי-ביקורתי לפי דוגמת הגרמנית העילית-החדשה. למשל, שטרק ולייצמאן (1923, XXV-XXVI), בהשוותם את הכתיב של אליהו בחור (1542) עם התעתיקים של פאגיוס. מציינים שאת ה-*ו* אצל אליהו בחור אפשר לקרוא רק כמין *o*.

13. התרת הסכך של תנועות 12 ו-13 ביסוד הגרמני

לא האסכולה הגרמניסטית ולא וינרייך צדקו לגמרי. האסכולה הגרמניסטית הכניסה את הדוגמה של גרמנית עילית-חדשה, שבה התואמים הן של ה-*ä* הארוך כתחילה בגרמנית העילית-הבינונית והן של ה-*a* המוארך נתמזגו ל-*ä*. וינרייך הכניס את הרגם של היידיש המזרחית החדשה, שבה התואמים לשתי התנועות של גרמנית עילית-בינונית נתמזגו: ביידיש המזרחית-מרכזית והדוּס-מזרחית *u* || ביידיש הצפון-מזרחית *u*.

שלמה בירנבוים, מייסד הפונולוגיה המשווה של יידיש (ראה בירנבוים, 1923), התיר את שתי התנועות מן הסכך ביידיש המערבית הישנה. בניתוח הגראפמי שלו לכתב-יד קלן משנת 1396 מוכיח בירנבוים (1932, 13-14), שביידיש של תעודה זו התואם ל-*ä* הארוך של גרמנית עילית בינונית כבר היה מעוגל כשעה שהתואם ל-*a* הניתן להארכה (איי-אפשר לכנותו "מוארך" כי אולי עדיין היה קצר) בלי ספק היה עדיין בלתי-מעוגל. כך אפשר ללמוד מכאן שביידיש המערבית הישנה בפירוש היתה קיימת הבחנה בין שתי התנועות. על דעתו המוחלטת שהתנועות 12 ו-13 כבר נתמזגו ביידיש המערבית הישנה לתנועה מעוגלת אחת קיבל וינרייך ביקורת קשה מאת יפה (1954, 105-114), מארשאן (1960, 35-37) וזיסקינד (1969-1970, 43). ההוכחה הגראפמית העיקרית לכך ששתי התנועות לא נתמזגו הוא ההעדר התכוף של כל ציון לתנועת 13. בכתיב היידי הישן, תנועה שלא יוצגה באות בהברה מוטעמת היא בפירוש סמל ל-*a*. תנועה 12, לעומת זאת, מצוינת כעקביות *<א>* או *<ו>* (ראה גם היידה, 1974, 29-43).

אבל גם יפה, מארשאן וזיסקינד אינם צודקים לגמרי. הם דנים ביידיש מערבית ככדיאלקט. לאמיתו של דבר, יידיש מערבית כוללת מערכת של דיאלקטים לא פחות מהיידיש המזרחית. פגורה של בלשנות יידיש כהעמדת מיון בלשני לדיאלקטים השונים של היידיש המערבית אסור שיטעה את החוקר בהנחה שלפניו "דיאלקט" אחד (ראה מ. וינרייך, 1954, 165, 176-177). קארל וילהלם פרידריך (1784, 50-52), שריינריך (1940, 103) מכנה אותו, בצדק, הדיאלקטולוג הראשון של יידיש, מציין שחלק מדוברי יידיש אומרים *<Was>* בשעה שחלק אחר אומרים *<Woes>*. הכול זה משמש לו לפרידריך כאחד הסימנים כנסינו למיין את הדיאלקטים של יידיש במאה השמונה-עשרה. מפרידריך למדים אנו שבמקומות אחרים תנועה 13 נשארה בלתי מעוגלת וממילא שונה מן התנועה 12. בשעה שבמקומות אחרים היא היתה מעוגלת וממילא נתמזגה בתנועה 12. על כן ברור, שדעתו של וינרייך נכונה לגבי חלק של מערב יידיש שבו גם 12 וגם 13 מעוגלות וממוזגות, כשעה שדעתם של יפה, מארשאן וזיסקינד נכונה כנגד לתלק אתר של יידיש מערבית. השימוש שפרידריך עושה בתנועה 13 לשם מיון פותח בפנינו שער, אבל עדיין איננו יודעים דבר על התפוצה הגיאוגראפית של שני המימושים, ובודאי שאין לנו כל רמז בנוגע לזיווג עם התואם לקמץ ביסוד השמי. לשאלה הגיאוגראפית יכולים לתרום החיבורים שנכתבו כשעה שקיעתה של יידיש המערבית. בחיבורים אלה הכתיב כבר אינו אותו כתיב קפוא הנמצא (אמנם, בנוסחאות שונות) כספרות יידיש הישנה. ככתביהם של אייכל, הערץ, וולפטון וחבריהם המשכילים מופיע לעתים קרובות

הדיאלקט המערב יידי המקומי בתור אמצעי ספרותי. הטיפוסים בני הדור הישן. המסורת. מדברים בדרך-כלל כדיאלקט המקומי של יידיש מערבית ואילו הטיפוסים הצעירים. "המשכילים". מדברים בדרך כלל גרמנית. יפה (1954, 113) סבור, שלשונו של אהרן האלה וולפסון בלייכטזין אונד פּרעממעלייא (1798) היא "שיבוש של יידיש מערבית". בשל השימוש בגראפמה קמץ למסירת התואם ל-a המוארך של גרמנית עילית-בינונית. במהדורת אמסטראם. שבה דן יפה. רשמנו כדבריו של ר' חנוך (אחד הטיפוסים המדברים יידיש מערבית במחזה) צורות גראפיות כמו > בצאָהלן. גזאָגט. דאָהס. וואָהס. טאָג. מאָגער. נאָהמען. קלאָגט <. יפה נאלץ לדאות בצורות כאלה שיבוש של יידיש מערבית. כי הן מקשות על עמדתו הטוענת שתנועה 13 לא נתמזגה מעולם בידיש מערבית בתנועה 12 הארוכה מתחילתה. אבל ר' חנוך של וולפסון אינו מדבר יידיש מערבית משובשת. הוא מדבר כדיאלקט של החלק הצפוני של שטח יידיש המערבית. כפי שצינו בצדק רב בר בורוכוב (1915, 225) וזלמן רייזין (1923, 33). לעומת זאת, לשונו של המחזה אסתר ליוסף הערץ היא דוגמה לאחד הנוסחים הדרומיים של יידיש מערבית, שבו התנועה 13 הווארכה ל-a. אבל תנועה זו מעולם לא הועגלה ועל-כן לא נתמזגה בתנועה 12. הממומשת באופן מעוגל (ראה קופלנד, 1951, 24 - 25). במהדורת פירט, משנת 1854, אנו מוצאים בדברי אסתר צורות גראפיות כגון (דאָז, וואָז, זאָאָג כאשר התנועה 13 מופיעה כפעמיים פתח-אלף. איזוגלוסה פנימית זו בידיש המערבית בולטת בהשוואת שני המחזות: אצל ר' חנוך התנועות 12 ו-13 ממומשת ביחד, אצל אסתר כל אחת נפרדת.

14. פתרון חידת הקמץ

הגענו סוף סוף למתודה שבעזרתה נוכל לברר עם איו משתי התנועות שביסוד הגרמני התפתח התואם לקמץ. עלינו לעמת את הסוג אלמנה, חלום, כבוד, פטור, פרנסה, קללה ראשית עם הסוג אָוונט, בלאָזן, נאָדל ושנית עם הסוג טאָג, זאָגן, נאָמען כאותם דיאלקטים של יידיש מערבית שבהם נשארו התנועות נפרדות. השוואה כזאת אייפאשר לקיים על סמך התעתיקים באותיות לאטיניות שעשו המאספים במאה השמונה-עשרה, שהרי תעתיקהם מוגבלים. בדרך-כלל, ליסוד השמי בלבד. יצירות הספרות האחרונות בידיש מערבית אינן יכולות לעזור כאן, כי הכתיב הפונמי שלהן מוגבל ליסוד הגרמני בלבד, ואילו הביטויים השמיים כתובים ככתיב השמי ההיסטורי.

את העימות בין התנועות של שני היסודות ניתן לקיים רק על בסיס המחקרים בידיש המערבית שבוצעו במאה העשרים לפי השיטה המהימנה ביותר להרכבת קורפוס: העדות האמפירית שהבלשן אוסף בעזרת שמיעתו, כשהוא מקשיב לדיבור החי של האינפורמנטים שלו. בידיש של אָלזאס. בידיש של שווייץ וביידיש של פראנקוניה. התנועה 12 ממומשת ם או טס או ן, על כן:

nōdl, blōzn, ōvnt

או:

nōudl, blōuzn, cūvnt

או:

nūdl, blūzn, ūvnt

תנועה 13 ממומשת תמיד כ־ā ביחד עם תנועה 24 (הסוג 'גלייב', 'היים', 'קלייד') וביחד עם התנועה 44 (הסוג 'בוים', 'לויף', 'קויף'). לפי מיוננו, אלזאס ושווייץ שייכות לשטחה של יידיש דרום-מערבית. פראנקוניה לידיש מערבית-מרכזית, וכל שלושן שייכות לידיש מערבית דרומית. ככל שטחה של יידיש מערבית-דרומית מתממשת מילות הדוגמאות שלנו (איכות העיצורים כאן, כבשאר המקומות. הובאה לצורה נורמאלית):

nāma, zāga, tāg

וכך גם באָרד, גאָר, גאַרטן, גראָבן, האָז, טראָגן, פאָרן, צאָלן, שלאָגן וכד'. (ראה למשל: בראנק, 1965, 136 - 145; על אלזאס - צוקרמן, 1969, 46; על שווייץ - גוגנהיים-גרינברג, 1954, 1958, 91 - 92; 1961, 1969; על פראנקוניה - בראנק, 1961, 288). בידיש המערבית הדרומית מופיע התואם לקמץ בלי כל ספק כתנועה 12. כלומר התנועה שהיתה ארוכה בתחילה, על כן:

klād, hām, glāb
kāf, lāf, bām

hāz, grābē, gārtē, gār, bārd
šlāgē, cālē, fāre, trāge

אלמנה, חלום, כבוד, פטור, פרנסה, קללה.

klōlē, parnōsə, pōtər, kōvəd, xōləm, almōnə

או:

klōulə, parnōusə, pōutər, kōuvəd, xōuləm, almōunə

או:

klūlē, parnūsə, pūtər, kūvəd, xūləm, almūnə

אבל אף פעם לא:

*klālə, *parnāsə, *pātər, *kāvəd, *xāləm, *almānə

וראה למשל: בראנק, 1965. 124-125: גוגנהיים-גרניברג, 1973. 62-63: על אלזאס — פרוז'ס, 1921. 193-194: צוקרמן, 1969. 47-48: על שווייץ — גוגנהיים-גרניברג, 1954: 1958. 92-93: על פראנקוניה — בראנק, 1961. 295: לוונשטיין (1973-1975). באופן כזה מבוטלת התיאוריה הסטאנוארטית בדבר הארכת הקמץ בהברה הפתוחה (פרק 9).

פתרון חידת הקמץ, ההוכחה שהקמץ מופיע בידיש כתנועה 12, מביא לבלשנות יידיש קושי חדש. איפה היא תנועה 13 כיסוד השמי? איזו תנועה מן היסוד השמי נתמזגה בסוג טאָג, זאָגן, נאָמען שביסוד הגרמני? אנו יודעים שהתנועה 13 כיסוד הגרמני התחילה כתנועת a קצרה, מוטעמת, בהברה פתוחה או כאלומורף שלה בהברה סגורה. מאחר שהקמץ היה ארוך מלכתחילה אין הוא יכול לשמש מועמד לכאן. ניבאנו ששרידים של תנועה אבודה 13 ביסוד השמי צריכים היו בכל־זאת להשתמר. תנועה 13 אבודה זו יש לחפש בראש ובראשונה בתואמים לפתח המוטעמת שבהברה פתוחה. הסוג גנב, כלה, שבת לא יועיל לנו כאן. שהרי ההברה שבה מופיע הפתח לא היתה בתחילה מוטעמת ולא היתה פתוחה — התואמים הטברייניים הם:

šabbōθ, kallō, gannōv

רק במשך ההיסטוריה של יידיש חלו הן התווה למלעיל והן ביטול ההכפלה. בידיש הקדומה פתח זה עדיין עמד בהברה סגורה ונשאר כך בעת הארכת התנועה 13 — שאם לא כן היה גם הוא מתארך. לא נוכל ללמוד דבר גם מן הסוג כעס, טעם, מרשעת, אם כי הפתח כאן עמד גם הוא בתחילה בהברה מוטעמת ופתוחה, שהרי סימני הארכה כלשהם יכולים לצמוח כפיצוי לאבדן ע כעיצור. אבדן זה גרם לשתי תנועות רצופות, ושתי תנועות רצופות תמיד יכולות להיהפך לתנועה ארוכה אחת.

התנועה 13 מתגלה כיסוד השמי במקום שבו פתח, שהיה מבחינה היסטורית מוטעם בהברה פתוחה, בא לפני עיצור שלא נעלם בידיש. פתח כזה אנו מוצאים בסוג בית, יין, ירושלים, לחש, נחת, פחד — התואמים הטברייניים הם:

pāḥaθ, nāḥaθ, lāḥaš, jərūšōlājim, jājin, bājio

ככל היידיש המערבית ממומשת יחידות אלה ב־ā ועל כן:

pāxəd, nāxəs, lāxəš, jərūšəlājəm, jājən, bājəs

רק בידיש המערבית הדרומית נשאר סוג זה ממוזג עם התואמים לתנועה 13 שביסוד הגרמני (הסוג טאָג, זאָגן, נאָמען) וממילא עם התנועות 24 ו־44. בחלקה הצפוני של יידיש מערבית, שם תנועה 13 שביסוד הגרמני נתמזגה עם תנועה 12 ל־כ נתמזגה התנועה השמיח 13 רק עם התנועות 24 ו־44. מימוש זה של התנועה 13 כיסוד השמי כ־ā נשתמר אפילו בחלק ניכר מן הצד המערבי של היידיש המזרחית-מרכזית. בידיש המזרחית אבדו בית ויין כמעט לגמרי כיחידות לקסיות אבל כל מלה מן הסוג הזה שנשתמרה בידיש המזרחית ממומשת בחלק המערבי של יידיש מזרחית-מרכזית כ־ā, כך שבאיזור זה הסוג ירושלים, נחת, פחד ממומש:

pāxəd, nāxəs, jərišəlājəm ביחד עם תנועה 34 (מן הסוג

ווייב, טייבל, שניידן) šnādn, tābl, vāb. בחלק המזרחי של יידיש מזרחית-מרכזית וכן בידיש הדרום-מזרחית והצפון-מזרחית חזרה התנועה השמיח 13 להיות קצרה כבראשיתה. בחלק מן האזורים הללו הסיבה היתה נעוצה בכך, שלמערכת התנועות לא היה ā ארוך. כך שיחידות מעטות אלה נתמזגו בתנועות מכני-מוצאן הישנות, יחידות לקסיות עם התנועה 11. המומשת כ־a מלבד בחלקים של יידיש דרום-מזרחית.

צפנת חזיה צחחש 11

שם נתמזגה עם התנועה 41 ל-סכרוב ההקשרים הפונטיים. השוני הניכר שבזיווגים עם תנועות שונות שביסוד הגרמני כאזורים שונים אין בו להתמיהנו. שהרי התנועה 13 נוצרה כאורח משני. היא צמחה כתוצאה של ההארכה בהכרות פתוחות, שאירעה כבר כמשך ההיסטוריה של יידיש. אין זו תנועה קדמונית אמיתית. כל תנועה 13 היתה פעם תנועה 11.

15. אחרית דבר

אם נרצה להבליט את תחומי המחקר העשויים להפיק תועלת מריון חדש ביסוד השמי של יידיש, אפשר להצביע לפחות על שלושה. בתחום ההיסטוריה של יידיש, מביאות המתודות של השיחזור הפנימי והמשווה לאפשרות מברקת להגיע למסקנה מתי בערך נכנס היסוד השמי ללשון יהודי אשכנז. מיווג היסוד השמי והגרמני הוא אחד הסימנים הבסיסיים למהותה הלשונית של יידיש. באופן כזה יוכל מסע מחקרי חדש המצויד בראייה רעננה להגיע לחקר ראשיתה של יידיש (פרק 3).

שנית, יש לבעיה זו חשיבות לבלשנות המשווה בכלל. פעמים רבות הועלתה ההנחה שתיאוריות מרכזיות אחדות של הבלשנות ההיסטורית ניתנות לבדיקה במחקרים בהיסטוריה של יידיש יותר מאשר בהיסטוריה של שפות אחרות. סיבה אחת לכך נעוצה בעובדת קיומו של חומר בלשוני רב לגבי הלשונות שיידיש קיבלה מהן את יסודותיה. יחיד כמינו הוא היסוד השמי שביידיש, משום שבאירופה המרכזית לא היו כל שפות שמיות קוֹט־טְיוראליות וכך אין להניח שהיו גלי השפעה משפות שכנות. על כן העימות שבין תורת הטקסטים ובין תורת המורשת הוא ישיר וברור (פרק 1).

שלישית, גם הבלשנות השמית יכולה ללמוד דבר מכאן. השיחזור מראה שהתיאוריה הסטאנדארטית המניחה הארכה בהברה הפתוחה—מוטעית (פרק 11—14). התואם לצירה בהברה פתוחה הוא התנועה 22. תנועה 22 אינה יכולה להיות תנועה 21 מוארכת משום שתנועה 25 היא התנועה 21 המוארכת. התואם לקמץ בהברה פתוחה הוא תנועה 12. תנועה 12 אינה יכולה להיות תנועה 11 מוארכת משום שתנועה 13 היא תנועה 11 מוארכת. מכאן אפשר להסיק שתנועות 22 ו־12 הן מיידש קדמונית גם ביסוד השמי אבל רק בהברה פתוחה. בהברה סגורה היו הניגודים שבין 22 ו־12 ובין 12 ו־11 מנוטרלים סינכרונית, ונשארו מנוטרלים ביסוד השמי עד היום הזה. מערכת התנועות השמית שנכנסה ליידיש עמדה בין המערכת הקרויה טבריינית מצד אחד ובין המערכת המכונה ארצישראלית, כת חמש התנועות, מצד אחר. הווקאליזם השמי שיהודים הביאו לאירופה אופיין על-ידי הניגודים הטברייניים בהברה הפתוחה, ואילו בהברה הסגורה נוטרלו הניגודים המקבילים בשיטה הארצישראלית. מן היידיש אפשר להוכיח קיומה של מערכת כזאת כשמית הצפון־מערבית.

הדבר החשוב ביותר הוא, שעל כלשונות יידיש החדשה להשתחרר מתיאוריות קפואות שחזרו עליהן כמשך הדורות עד שקיבלו גושפנקא של אמיתות (פרק 2). אין במדע אמיתות אלא פאראדיגמות שאפשר לעקוב אחריהן או לערער עליהן. כשהיא דנה בכעיות וכספקות שבהיסטוריה של יידיש, חייבת בלשנות יידיש להיות מוכנה תמיד להתחיל מחדש כמצב של תיקון.

תרגום מיידש: ב. הרשב

- Jerchiel Bin-Nun, *Jiddisch und die deutschen Mundarten*. 1973. יחיאל בן-נחום, "היתרו לאדם" בתוך: יהודה ליב בן זאב, *ספר תלמוד לשון עברי*, האלמנה והאחים ראם, וילנה.
- Friedrich Christian Benedict Avé-Lallemant, 1862—1858. אוה-לאלמן, 1862—1858. *Das deutsche Gännerthum in seiner social-politischen, literarischen und linguistischen Ausbildung zu seinem heutigen Bestande*. F.A. Brockhaus, Leipzig.
- אייזנשטט, 1908. ש. איזענשטאט, "די געאגראפישע גרענעצן פון אונדזער שפראך און אירע אויסשפראכן" ליטערארישע מאָנאטשריפטן (וילנה), 4: 98—85.
- אלדר (אדלר) אילן, 1975. "ניקוד ההגדה של פסח במחזור ויטרי", *לשוננו*, 39: 216—192.
- 1976. "לכירור מהותו ולגלגליו של הניקוד הארץ-ישראלי—טברני", אפרת כרמון (עורכת), *חקר ועיון במדעי היהדות*, אוניברסיטת חיפה, חיפה, 48—39.
- אליה בחור, 1542. שמות זרים בלשון עברי ובלשון רומי גם אשכנזי כנגדו מסודרים כסוד אלפא ביתא על ידי המחבר אליה לוי אשכנזי המדקדק לחן ולרצון לכל תלמידי לשון הקודש. איסרי.
- 1545. *ספר תהלים* דא האט איר דש תלים אויש לשון הקודש בימאכט אין סויטער שפון דורך דען גילעונטן מאן אליה בחור אשכנזי הלוי. קרנילייך אדיל קינר אונז מאי בר יעקב איש פרענקן. ווינדיג.
- Heinrich Ammersbach, *Neues ABC Buch*. Johann Daniel Müller, Magdeburg. 1689.
- אמרסבאך, 1689. Heinrich Ammersbach, *Neues ABC Buch*. Johann Daniel Müller, Magdeburg.
- אסף, 1942. ש. "מכתבים באידיש מירושלים עיר הקודש", *ציון*, 7: 72—65.
- כורוכוב, רב בר, 1913. א. בער באַראַקאָוו די ביבליאָטעק פונעם יידישן פילאָלאָג. נספח לספר: ש. ניגר 1913.
- 1913. "די ארפמאכן פון דער יידישער פילאָלאָגיע" בתוך: ש. ניגר 1913: 22—1.
- 1913. "אנמערקונגען צום פאָריקן ארטיקל" [צ'מרניסקי 1913] בתוך: ש. ניגר 1913: 71—78.
- 1913. "א גערוס פון פאר דריי הונדערט יאָר" בתוך: ש. ניגר 1913: 351—356.
- 1915. "די עלטסטע יידישע פיעסע" בתוך: נחמן מיזיל (עורך), *בער באַראַקאָוו, שפראך-פאָרשונג און ליטעראטור-געשיכטע*, י.ל. פרץ, חל אביב, 1966: 222—225.
- Johann Buxtorf, *Synagoga judaica. Das ist Jüden Schul. S.* 1603. Henricpetri, Basel.
- בוקסטורף, 1603. Johann Buxtorf, *Synagoga judaica. Das ist Jüden Schul. S.* 1603. Henricpetri, Basel.
- 1609. *Thesaurus grammaticus linguæ sancæ hebrææ*. Conrad Waldkirch, Basel.
- ביבליאָפילוס, 1742. Bibliophilus, *Jüdischer Sprach-Meister, oder Hebräisch-Teutsches Wörter-Buch*. Frankfurt a. M. & Leipzig.
- כירנבוים, שלמה, 1923. Salomo A. Birnbaum, "Übersicht über den jiddischen Vokalismus", *Zeitschrift für deutsche Mundarten*, 18: 122—130.
- 1931. "קמץ = 0" יוואָ-בלעטער, 1: 147—149.
- 1932. "Das älteste datierte Schriftstück in jiddischer Sprache", *Beitrage zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*, 56: 11—22.
- 1934. "די היסטאָריע פון די אלטע וואָ-בלעטער אין יידיש", יוואָ-בלעטער, 6: 60—25.
- 1939. "דאָס עלטסטע בריוול אויף יידיש" בתוך: י.א. ליסקי, נ.מ. סידאָ, א.ג. שטענצל (עורכים), *יידיש לאַנדאָן*, יידישע קולטור-געזעלשאפט "איקוף", לונדון, 2: 106—109.
- 1961. "Old Yiddish or Middle High German?", *Journal of Jewish Studies*, 12: 19—31.
- בית-אריה, מלאכי, 1965. "ניקוד של מחזור ק"ק ורומיזא", *לשוננו*, 29: 27—46: 80—102.
- 1965. "ניקוד של מחזור ק"ק ורומיזא", *לשוננו*, 29: 27—46: 80—102.

& Leipzig.
 לונגשטיין, שלמה. 1973 — 1975. שלמה לערונשטיין "די שארית-הפליטה פון יידיש אין פראנקען". *יידישע שפראך*, 24 : 32 — 33 : 33 — 34 : 45 — 37 : 43.
 Marchand, James W. [1957]. בקורת על פוקס. *Word*, 15: 383—394.
 "Three Basic Problems in the Investigation of Early Yiddish", 1960 — *Orbis*, 9: 34—41.
 "The Origin of Yiddish", *Communications et Rapports du Premier Congrès International de Dialectologie générale*, Centre International de Dialectologie générale, Louvain [= Travaux publiés par le Centre International de Dialectologie générale de l'Université Catholique de Louvain, IX], 3: 248—252.
 מורג, שלמה. 1971. "Pronunciations of Hebrew", *Sh[elomo] Mo[r]ag. Encyclopaedia Judaica*, Macmillan, Jerusalem, 13: 1120—1145.
 מיס, מחתיהו. 1908. "מחתיהו מיזעסע רעפערעט וועגן דער יידישער שפראך" בתוך: מאקס ווייניץ חלמן רייזען (עורכים). די ערשטע יידישע שפראך קאָנפּערענץ: באריכטן, דאָקומענטן און אָפּקלאַנגען פון דער טשערנאוויצער קאָנפּערענץ 1908, יידישער וויסנשאפטלעכער אינסטיטוט, וילנה, 1931. 143 — 193.
 Matthias Mieses, *Die jiddische Sprache. Eine historische Grammatik des Idioms der integralen Juden Ost-und Mitteleuropas*. Benjamin Harz, Berlin & Wien.
 Shlomo Noble, "Yiddish Lexicography", *Jewish Book Annual* (New York), 19: 17—22.
 1964. "העברעאיזמען אין דעם יידיש פון מיטל-אשכנז אין 17טן יאָרהונדערט" בתוך: מאַקס ווייניץ צו זיין זיבעציקסטן געבוירן-טאָג. שטודיעס וועגן שפראכן ביי יידן, וועגן יידישער ליטעראטור און געזעלשאפט. מוטון, האג.
 ניגר, ש. 1913. ש. ניגר (עורך). דער פּונקט: יאָרבוך פאר דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראטור און שפראך, פאר פּאָלקלאָר, קריטיק און ביבליאָגראַפיע. ב.א. קלעצקין, וילנה.
 Edward Sapir, "Notes on Judeo-German Phonology", *Jewish Quarterly Review* (Philadelphia), 6 [new series]: 231—266.
 סגל, משה צבי. 1928. יסודי הפונוטיקה העברית. חקירה בהגרון העברי ותולדותיו. ספריה היסטורית-פילולוגית י"ל ע"י ד"ר יהודה יונבין, ירושלים.
 1928 — 1929. "להולדת המבטא של הקמץ", *לשוננו*, 1: 33 — 39.
 Porgès, N. "Remarques sur le Yidisch alsacien-lorrain", *Revue des Études Juives* (Paris), 72: 192—200.
 פּינס, מ. 1911. מ. פּינס די געשיכטע פון דער יידישער ליטעראטור ביזן יאָר 1890. ב. שטיקן, וארשה.
 August Pfeiffer, *Critica Sacra*. Gabriel Hübner, Dresden. 1680.
 L. Fuks, *The Oldest Known Literary Documents of Yiddish Literature* (c. 1382). E.J. Brill, Leiden.
 Philoglotus [= J.P. Lütke], *Kurze und gründliche Anweisung zur Teutsch-Jüdischen Sprache*. Christoph Matthäi, Freiberg.
 Carl Wilhelm Friedrich, *Unterricht in der Judensprache und Schrift zum Gebrauch für Gelehrte und Unglehrte*. Chr. Gottf. Ragoczy, Prenzlau.
 פּרילוצקי, נח. 1920. צום יידישן וואָקאַליזם: עטיוואָן. כרך 1 [=יידישע דיאלעקטאָלאָגישע פּאַרשונגען. מאטעריאלן פאר וויסנשאפטלעכער גראמאטיק און פאר אן עטימאָלאָגיש ווערטערבוך פון דער יידישער שפראך. כרך 1]. נייער פארלאג, וארשה.
 Leopold Zunz, *Die gottesdienstlichen Vorträge der Juden, historisch entwickelt*. A. Asher, Berlin.
 Richard Zuckerman, "Alsace: An Outpost of Western Yiddish", Herzog, Ravid & Weinreich 1969: 36—57.
 צינברג, ישראל, 1937. ישראל צינברג די געשיכטע פון דער ליטעראטור ביי יידן. כרך VI [= אכטער טייל. אלטיידישע ליטעראטור פון די עלטסטע צייטן ביז דער השכלה-תקופה]. מהדורה שנייה, טאָמאַר, וילנה.
 צ'רינסקי, ח. 1913. ח. טשעמערנסקי. "די יידישע פּאָנעטיק" בתוך: ש. ניגר

Problems. Publications of the Linguistic Circle of New York, No. 1, New York.
 (ed.), *The Field of Yiddish. Studies in Yiddish Language, Folklore, and Literature*. Linguistic Circle of New York, New York.
 1958. "נוסח הספרים העבריים", *לשוננו*, 22: 54 — 66.
 ווייניץ, מאקס. 1923. מאקס ווייניץ. שטאַפלען: פיר עטיוואָן צו דער יידישער שפראך וויסנשאפט און ליטעראטורגעשיכטע. וואָסטאַק, ברלין.
 1926. "א יידיש ליד וועגן שבת צבי פון יאָר 1666" בתוך: ב. אַרשאַנסקי (עורך). צייטשריפט (מינסק), 1: 159 — 172.
 1928. א. בילדער פון דער יידישער ליטעראטורגעשיכטע פון די אָנהייבן ביז מענדעלע מונרספּרין. טאָמאַר (יוסף קאמערמאַכער), וילנה.
 1928. "די יידישע שפראך-פאַרשונג אין 17טן יאָרהונדערט" בתוך: ב. אַרשאַנסקי (עורך). צייטשריפט (מינסק), 2 — 3: 689 — 732.
 1931. "וואָס וואָלט יידיש געווען אָן העברעאיש?". *צוקונפט*, 36: 194 — 205.
 1940. א. "יידיש", אלגעמיינע ענציקלאָפּעדיע, יידן ב. רובנאָר-פּאַנד, פּאַריז, 23 — 90.
 1940. "יידישע פּילאָלאָגיע", אלגעמיינע ענציקלאָפּעדיע, יידן ב. רובנאָר-פּאַנד, פּאַריז, 101 — 108.
 Max Weinreich, "Prehistory and Early History of Yiddish: Facts and Conceptual Framework", U. Weinreich 1954: 73—101.
 1954 — 1955. "עיקרים אין דער געשיכטע פון יידיש", *יידישע שפראך*, 14: 19 — 97.
 1958. "ראשי-פרקים וועגן מערבדיקן יידיש" בתוך: יודל מארק (עורך), יודא א. יאָפּע-בונן, יידישער וויסנשאפטלעכער אינסטיטוט, ניו-יורק, 158 — 194.
 "Old Yiddish Poetry in Linguistic-Literary Research", *Word*, 16: 100—118.
 1960. "די סיסטעם יידישע קדמון-וואָקאַלן", *יידישע שפראך*, 20: 65 — 71.
 1963 — 1964. "ראשית הברה האשכנזית בזיקתה לבעיות קרובות של היידיש ושל העברית האשכנזית", *לשוננו*, 27 — 28: 131 — 147, 230 — 251, 339.
 1973. "געשיכטע פון דער יידישער שפראך: באגריפן, פאקטן, מעטאָדן". יידישער וויסנשאפטלעכער אינסטיטוט, ניו-יורק.
 יודסקינד, נתן. 1953. "באטראכטונגען וועגן דער געשיכטע פון יידיש", *יידישע שפראך*, 13: 97 — 108.
 1965. "פרינציפן ביים פאַרשן יידישע לשונות", *יידישע שפראך*, 25: 1 — 17.
 1969 — 1970. "אלטיידיש און מיטל-יידיש", *יידישע שפראך*, 29: 43 — 64.
 זליג, ג. 1767. *Kurze und gründliche Anleitung zu einer leichten Erlernung der jüdisch-deutschen Sprache*. Christian Friedrich Rumpf, Leipzig.
 זנרט, א. 1666. *Rabbinismus h.e. praecepta targumico-talmudico-rabbinica*. Typis & sumptibus Finckeliani, Wittenberg.
 טביוב, י.ח. 1903. "היסודות העבריים בורגן", *הזמן* (ס"ט פטרבורג), מאסק 3: 144 — 126 [חלק].
 Judah A. Joffe, "Dating the Origin of Yiddish Dialects", U. Weinreich 1954: 102—121.
 יופה, יהודה א. ויודל מארק, 1961. יודא, א. יאָפּע, יודל מארק (עורכים), גרויסער ווערטערבוך פון דער יידישער שפראך. כרך 1. קאָמיטעט פארן גרייסן ווערטערבוך פון דער יידישער שפראך, ניו-יורק.
 יוקן, חנוך. 1938. "שבילי מבטאים", *קונטרסים לעניני הלשון העברית*, 1: 62 — 78.
 1939. "דייקים בפירוש רש"י על תרי עשר", *קונטרסים לעניני הלשון העברית*, 2: 9 — 11.
 1939. "בגליוני ספרים", *קונטרסים לעניני הלשון העברית*, 2: 33 — 35.
 1942. "הגיה ספרדית בצרפת הצפונית כדורו של רש"י וכדורות שלאחריו", *עניני לשון*, 1: 16 — 31.
 1942. "על הגיה התפסים והקמץ החטוף באשכנז", *עניני לשון*, 1: 31 — 36.
 1943. "בגליוני דפוס ראשון של רד"ק על חללים", *עניני לשון*, 2: 49 — 52.
 לאנדאו אלפרד וב. ואכשטיין. 1911. *Jüdische Privatbriefe aus dem Jahre 1619*. Wilhelm Braumüller, Wien

היסוד השמי ביידיש: ירושה מימי קדם

Elias Schade, *Mysterium*. Simon Meyer, Strassburg. 1592. שארה, אליאס.

Johann Jacob Schudt, *Jüdische Merkwürdigkeiten*. Samuel. 1714. י.י. שודט.

Tobias Hocker. Frankfurt a. M. & Leipzig. שולמאן, א. 1898. "עמקי שפה", השלות, 4: 37-46, 112-112, 221-229.

שטיף, נחום. 1913. בעל רמיון (בקורת על פינס 1911) בתוך: ש. ניגר 1913: 313-348.

— 1922. (מתרגם), מ. גידעמאן, יידישע קולטורגעשיכטע אין מיטלאלטער. כלל-פארלאג, ברלין.

— 1929. "די ספציאלע דיפערענציאציע אין יידיש". די יידישע שפראך וקריבו, 4-5 (17-18): 1-22.

שטרק, וו. וא. לייצמן. 1923. *Die jüdisch-deutschen Bibelübersetzungen von den Anfängen bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts*. J. Kaulmann: Frankfurt a. M.

שיינאנו, ל. 1889. *Studu Dialectologic asupra Graiului Evreo-German*. Eduard Wiegand. Bucharest.

שיפר, יצחק. 1924. יצחק שיפער. "דער אנהייב פון לשון אשכנז אין דער באלייכטונג פון אָנאָמאטישע קוועלן" בתוך: מ. וויינרייך, נ. פרילוצקי וולמן רייזען (עורכים). יידישע פילאָלאָגיע, קולטור-ליגע, וארשה, 1: 101-112: 272-287.

— 1933. "לשון אשכנז" בעתן 14טן און 15טן י"ה" בתוך: נ. פרילוצקי וולמן לעהמאן (עורכים), ארכיוו פאר יידישע שפראך-וויסנשאפט, ליטעראטור פאָזשונג און עטנאָלאָגיע, נייער פארלאג, וארשה, 1: 79-90.

שמרוק, חנא. 1975. חנא שמערוק. "די אלטיידישע ליטעראטור: אירע אָנהייבן מעגלעכקייטן און פרימערע קאָנטאקטן" בתוך: ח. בעז נעורין. פנקס פאר דער פאָזשונג פון דער יידישער ליטעראטור און פּרעסע, אוועלטלעכער יידישער קולטור-קאָנגרעס, ניריורק, 3: 139-218.

— 1977. Khone Shmeruk, "The Hebrew Acrostic in the Yosef Hatsadik". *Michigan Germanic Studies Poem of the Cambridge Yiddish Codex*. Michigan Academic Studies (Ann Arbor), 3.2: 67-81.

1913: 47-71.

Johann Heinrich Callenberg, *Jüdischdeutsches Wörterbüchlein*. Buchdruckerei des jüdischen Instituti, Halle.

קופלנד, ר.מ. 1951. Robert M. Copeland, *The Language of Herz's Esther. A Study in Judeo-German [sic] Dialectology*. PhD thesis, Department of Germanic Languages and Literatures, Harvard University.

קופלנד, ר.מ. ונ. דיסקינד, 1976. Robert M. Copeland & Nathan Süsskind, *The Language of Herz's Esther: A Study in Judeo-German [sic] Dialectology*. University of Alabama Press, University [Alabama].

קלאר, ב. 1951. "לתולדות המבטא העברי בימי הביניים", *לשוננו*, 17: 72-75.

קלמטביץ, ז. 1937. ז. קלמטאָוויטש [בקיורת על נ. פרילוצקי וולמן לעהמאן, עורכים, ארכיוו פאר יידישע שפראך-וויסנשאפט, ליטעראטור-פאָזשונג און עטנאָלאָגיע, נייער פארלאג, וארשה, 1] בתוך: "רעפערעטן און רעצענזיעס", *ייִוואָבלעטער*, 11: 384-387.

קריזאנדער, וילהלם קי. 1750. Wilhelm Christian Just Chrysander, *Jüdisch-Teutsche Grammatik*. Johann Christoph Meisner, Leipzig & Wolfenbüttel.

רוכשוב, זלמן. [שוור] 1929. זלמן רוכשאָוור, "יידישע נביות-עדות אין די שאלות-תשובות פון אָנהייב XV ביזן סוף XVII י"ה" בתוך: א. טשעריקאָוויטש (עורך), *היסטאָרישע שריפטן* [פון יוואָן], קולטור-ליגע, וארשה, 1: 115-196.

רוכשטיין, בן-ציון. 1922. די אונטשטייאונג און אנטוויקלונג פון דער יידישער שפראך (די ספציאלאָגישע און געשיכטלעכע פאקטאָרן). שול און לעבן, וארשה.

רייזן, זלמן. 1920. זלמן רייזען, גאמאטיק פון דער יידישער שפראך. ש. שרעבערק, וילנה.

— 1923. פון מענדעלסאָן ביז מענדעלע. האנטבוך פאר דער געשיכטע פון דער יידישער השכלה ליטעראטור מיט רעפראָדוקציעס און בילדער. קולטור-ליגע, וארשה.

רייזנשטיין, וו. ע. 1764. Wolf Ehrenfried von Reizenstein, *Der vollkommene Pferde-Kenner*. Johann Simon Meyer, Uffenheim.

עבודות מאוחרות יותר של המחבר, הקשורות בהרצאה זו, משנת 1979 ואילך:

Department of Phonetics and Linguistics, University College London, University of London.

— 1983. "יידיש אין צוועלפטן און דרייצעטן יאָרהונדערט: די עוידענץ פון העברעאישע אין אַראַמישע כתב-ידן". הרצאה בכנס הבינלאומי השני לחקר לשון יידיש וספרותה. אוקספורד, 10-15 ביולי.

— 1983. "Zur Dialektologie des Jiddischen", W. Besch, U. Knoop et al., eds., *Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*; = *Handbuch zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, II*, Walter de Gruyter: Berlin & New York, 1018-1041.

— 1985. "Hebrew, Aramaic and the Rise of Yiddish", J.A. Fishman, ed., *Readings in the Sociology of Jewish Languages*, Leiden: E. J. Brill, 85-103.

— [בדפוס]. "די עלטערע יידישע לעקסיקאָגראַפיע: מקורות און מעטאָדן". יידישע שפראך.

קאָן, דוד. 1979. "די אינערוויקססטע קלאסיפיקאציע פון די מערב-יידישע דיאלעקטן". הרצאה בכנס השנתי ה-53 של המכון המדעי היהודי בניו-יורק (יזאָ), 10-13 בנובמבר.

— 1980. Dovid Katz, "The Wavering Yiddish Segolate. A Problem of the Sociolinguistic Reconstruction", *International Journal of the Sociology of Language* (The Hague), 24: 5-27.

— 1980. "Reconstruction of the Stress System in the Semitic Component in Yiddish", Department of Hebrew and Jewish Studies, University College London.

— 1981. "יידיש און די סודותדיקע שפראכן: די מקורות און וואָס זיי לאָן אונדז הערן". הרצאה בקונגרס העולמי השמיני למדעי היהדות, ירושלים, 17-21 באוגוסט.

— 1982. *Explorations in the History of the Semitic Component in Yiddish*. 11 vols. PhD thesis, Department of Hebrew and Jewish Studies &

המרכז האוקספורדי ללימודי יהדות מתקדמים
המחלקה ליידיש